

OKTÓBRIZMUS VAGY BOLSEVIZMUS?

Gábor Andor és Jászi Oszkár polémiája

És itt jön Jászi Oszkár, aki megeszi Marxot és Lenint. Ez a címe Gábor Andor Bécsben, évszám nélkül kiadott könyvecskéjének, mely két Jászi-írást és Gábor Andor vitacikkeit tartalmazza. A 160 oldalas könyv ritkaság, az Országos Széchényi Könyvtár állományából is hiányzik. Majdnem teljesen azonos szövege azonban elolvasható Gábor Andor *Bécsi levelek* című 1950-ben Budapesten megjelent publicisztikai gyűjteményében és az író halála után 1959-ben kiadott *Véres augusztus* című kötetben. Az 1950-es gyűjtemény közli még Gábor Andornak Jászi Oszkár ellen írott három, a kilenc évvel későbbi pedig négy további vitacikkét is.

A vitával érdemben senki sem foglalkozott, mindössze Németh Andornak a könyv megjelenése után Az Emberben írt gúnyos pamfletjét ismerjük.¹ Az 1950-es kötettről, mint maga Gábor Andor panaszozza, a sajtó egy sort sem írt, „... minthogyha központi figyelmeztetést kapott volna.”²

Maga a Gábor Andor-irodalom – a halála óta eltelt évtizedekben is – meglehetősen vérszegény. Diószegi András, aki legtöbbször tett az író nehezen hozzáférhető periodikumokban rejtő műveinek kiadásáért s 1966-ban kismonográfiát is írt Gábor Andorról, betegsége majd korai halála miatt nem tudta befejezni e munkát.

Valamivel jobban járt a vitapartner, Jászi Oszkár. Fukász György 1960-as Jászi-tanulmánya³ s a körülötte kibontakozó vita, a centenáriumi méltatások, majd – újabb öt év elmúltával – az E. Fehér Pál Élet és Irodalom-beli Jászi-ébredtése kapcsán ismét felgyűrűző érdeklődés figyelmeztet a teljes Jászi-életművel való kritikai megbirkózás immár elodázhatatlan feladatára.⁴

Tanulmányunk Gábor Andor és Jászi Oszkár ideológiai-politikai nézeteinek szembesítésével, úgy véljük, hozzájárul mindkét író, illetve politológus húszas évekbeli arculatának pontosabb megrajzolásához.

¹ N[ÉMETH Andor], *Egy kis gödöt, egy kis gödöt. És itt jön Jászi, aki megeszi Marxot és Lenint.* Az Ember (Wien) [A továbbiakban: E], 1924. jan. 27. 7.

² In: DIÓSZEGI András, *Gábor Andor.* Bp. 1966. 177.

³ FUKÁSZ György, *A magyarországi polgári radikalizmus történetéhez. 1900–1918. Jászi Oszkár ideológiájának bírálata.* Bp. 1960. Vö. VARGA József, *Vita Jászi Oszkárrol.* ÚÍ 1961/7. 658–663., KERÉKGYÁRTÓ Elemér, *Hagyomány és haladás.* (Vita Jászi Oszkár értékeléséről) ÚÍ, 1961/9. 843–848. Fukász György könyvéhez kapcsolódik a következő kései hozzászólás is: VERES András, *Jászi Oszkár 1919 előtti ideológiájának megítéléséhez.* ItK, 1975. 623–636.

⁴ E. FEHÉR Pál, *Nota bene.* ÉI, 1980. márc. 8. 6. Vö. VEZÉR Erzsébet, *Jászi életrajza.* I. h. 1980. márc. 22. 2., VAMOS Imre, *Jászi Oszkár ébredtése.* I. h. 1980. ápr. 16. 2., VEZÉR Erzsébet, *Jászi Oszkár ébredése.* I. h. 1980. ápr. 26. 2., LITVÁN György, „*Tragikái vétség?* – avagy időszerűtlen program? Jászi Oszkár és a „kisantant-orientáció”.” I. h. 1980. máj. 3. 5., SZÁRAZ György, *Válasz Litván Györgynek.* Uo. 5–6.

I. Az emigráció első éve

Jászi Oszkár 1919. május elsején hagyta el a proletárdiktatúra Magyarországot és Bécsbe emigrált.⁵ Mestere, vezére, októbrista ábrándjainak megtestesítője, Károlyi Mihály csak két hónappal később, július 5-én lépte át az osztrák határt, majd hamarosan Prágába költözött.⁶ Jászi Oszkár – és ebben nem csak a proletárforradalomban kommunistává váló Gábor Andortól különbözött – élete végéig megmaradt a polgári radikalizmus, és az általa elképzelt, a volt Osztrák–Magyar Monarchia népeit szövetségbe vonó dunai konföderációs eszme hirdetőjének. Jászi az emigrációban emberileg közel került Károlyihoz, de nem tudta követni Mestere közeledését a szocializmus eszméihez. Igen jellemző, hogy Károlyi volt az, aki 1919. szeptember 24-én felszólította Jászit: lépjenek be a szociáldemokrata pártba.⁷

Jászi Oszkár bécsi emigrációja első évében emlékiratain dolgozott és többször is meglátogatta a csehszlovákiai azilumban élő Károlyi Mihályt. Így 1920 januárjában Jászi és Károlyi egy, a magyar fehérterrort leleplező memorandumon dolgoztak, melybe Jászi bele akarta venni a bolsevizmus elítélését is! Károlyi, aki már nem volt „károlyista”, elutasította barátja javaslatát.⁸ Jászi az 1920 tavaszára kiéleződő politikai nézetkülönség dacára önzetlenül kitarzott a legtöbb konjunktúra-októbrista által ekkor már megtagadott Károlyi mellett. „Jászi kitarása valóban önzetlen volt egyéni érdekeit tekintve – olvassuk Hajdu Tibor Károlyi-monográfiájában –: neki nem volt haszna Károlyi-ból, inkább a magáét áldozta, a szükséges utazgatások költségét, pénzt érő sok-sok idejét. Mint politikusnak igenis voltak céljai Károlyival. A remélt új Októberhez az ő romantikusból legendássá nőtt, karizmatikus alakjára volt szükség, földosztást, köztársaságot, békét és demokráciát jelentő nevére. Jászi az emigrációban mindvégig megmaradt Október ébresztőjének. Ragaszkodott azokhoz a célokhoz, melyekért két évtizeden át az első sorban harcolt; nem volt hajlandó tudomásul venni, hogy ha már 1919 márciusában a szocialista forradalom vagy ellenforradalom alternatívája vált a magyar sors alakpéldésévé – a nemzeti kérdés mellett –, 1919 után egyre irreálisabb, távolibb lett egy harmadik út lehetősége. Ha Károlyi egyszerre vállalta Októbert és Márciust – bár a mindenkori körülmények szerint eltérő hangsúllyal –, Jászi azt akarta elérni, s remélte is a prágai kudarc után [a Tanácsköztársaság bukása után rövid ideig úgy tűnt: Károlyi tagja lehet egy hívei által vezetett *köztársasági* kormánynak! – T. J.], hogy Károlyi feledve Márciust maradjon meg Október vezérének.”⁹

Jászi Oszkár, nagyrészt személyes hatásának és nagy aktivitásának köszönhetően néhány évre ismét októbristát formált vezéréből. Ezzel az eszmeáramlattal és leghatásosabb képviselőjével, Jászi Oszkárral viaskodott 1921–1924 között a kommunista Gábor Andor.

Gábor Andor, aki a proletárdiktatúra bukása után börtönbe került – de a kínzásoktól megmenekült –, némi szünet és esetleg látványos bünbánó „fordulat” után folytathatta volna a könnyű műfajban oly sikeres korábbi munkásságát. Nem így történt. 1920 január 20-án, féléves szünet után elégikus költeménnyel jelentkezett a Népszavában – *Kályha mellett* –, majd kommunista meggyőződését követve Bécsbe utazott, hogy onnan harcoljon verseivel és rendkívül hatásos, korábbi műfajai legjobb erőnyeit megőrző szellemes publicisztikájával.¹⁰ (Negyedszázadig névvel jelzett írása nem jelent meg többé a magyarországi sajtóban.) A költeményt megdicsérte az ekkor még szociáldemokrata Göndör Ferenc *Az Emberben*, melyet Bécsben is kiadott.¹¹ Meglehet, éppen a dicséret hatására adta

⁵ JÁSZI Oszkár, *Magyar kálvária, magyar föltámadás*. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai. [Wien] 1920. 110.

⁶ HAJDU Tibor, *Károlyi Mihály*. Politikai életrajz. Bp. 1978. 343.

⁷ I. m. 345.

⁸ I. m. 350.

⁹ I. m. 358.

¹⁰ GÁBOR Andor, *Utazás a Dunán*. Új Előre (New York) [A továbbiakban: UE], 1922. május 1. (Diószegi András i. m. 45. lapján azt állítja, hogy Gábor Andor már 1919. decemberében Bécsbe utazott. Magunk inkább Gábor Andor emlékezését fogadjuk el.)

¹¹ [GÖNDÖR Ferenc], *Gellért Oszkár és Gábor Andor*. E 1920. jan. 24. 24.

Gábor Andor első emigrációs írását Göndör Ferenc hetilapjának.¹² Néhány nap múlva a *Bécsi Magyar Ujság*ban is felbukkant Gábor Andor neve,¹³ aki ezután pár hónapig mindkét lap megbecsült munkatársa lett. Göndör Ferenc, a tehetséges, bár eszközeiben nem válogató szerkesztő azonban szerette volna elhódítani a Bécsi Magyar Ujság olvasóit – tehát: vásárlóit – és ennek érdekében a denunciaciótól sem riadt vissza.¹⁴ A bulvárlapok jólismert fogásával lelkendezve közölte, hogy *Horthyék megvásárolták a Bécsi Magyar Ujságot*.¹⁵ Valóban ez a veszély fenyegette a lapot, de a szerkesztőség Göndör „leleplezésével” egyidőben nyilatkozatban közölte olvasóival, hogy a tulajdonosváltás nem érinti a lap irányvonalát. Göndör azonban nem hagyta ennyiben a *Bécsi Magyar Ujság* ügyét, és továbbra is „védte” a Bécsi Magyarot.¹⁶ A szerkesztőség nevében Gábor Andor válaszolt; a Gábor–Göndör sajtópárbaj részletes ismertetése azonban nem tartozik témánkhoz.¹⁷

Gábor Andor 1920. február 28-án lett a Bécsi Magyar Ujság munkatársa. Június 30-án ugyancsak Bécsben megjelent a *Proletár*, a Magyar Kommunista Párt hetilapja. Gábor Andor már a lap első számába gúnyos publicisztikát írt – *Hány millió?* – Robogó Máté álneven, verseit azonban a saját neve alatt közölte.¹⁸ Álnevét ujjongva leplezte le Göndör Ferenc az említett vita során. Gábor Andor, úgy is mint Robogó Máté, továbbra is munkatársa maradt – elméleti tanulmányaival és vitacikkeivel – a *Proletárnak*, majd a belső viták idején a párt landlerista szárnyához csatlakozva a Bécsben ismét kiadott *Vörös Ujságnak*, sőt a *Röpiratoknak* is. Fehérterror-ellenes cikkeit – mindaddig, míg erre lehetősége volt – minden bizonnyal pártmegbízásból írta továbbra is a Bécsi Magyar Ujságba.

2. Kompromisszum Gábor Andor és Jászi Oszkár között

Amikor 1920 őszén Jászi Oszkár első írásai megjelentek a Bécsi Magyar Ujságban, Gábor Andor már a napilap megbecsült főmunkatársa volt. Október 10-én a Bécsi Magyar Ujság közölte Jászi Oszkár nyilatkozatát megjelenés előtt álló emlékiratairól. Ugyanebben a számban, ugyanazon az oldalon találjuk az i. l. szignóval jelzett *Ady Endre galileistái* című glosszát, melyet valószínűleg Gábor Andor írt.¹⁹ Ha feltevéseink nem csal, Gábor Andor elsőként köszöntötte a lap nevében a Galilei-kör hajdani vezetőjét. Az író és a politikus ekkor még fej fej mellett haladt – legalábbis a Bécsi Magyar Ujság hasábjain. A lap által alapított Bécsi Magyar Kiadó egyidőben jelentette meg Gábor Andor első emigrációs kötetét – *Az én hazám* – és Jászi Oszkár memoárjait. Gábor Andor könyvét október 28-án ismertetette a *Philobiblos* álneven író Kőhalmi Béla, Jászi Oszkárét pedig három nappal később Rédei József. (Mindkét bíráló természetesen meleg együttérzéssel üdvözölte a lap által kiadott könyveket.)

¹² GÁBOR Andor, *A közgazdaság Jókai Mórja vagy Mörice, szállj le a bakról*. E 1920. febr. 14. 13–16.

¹³ GÁBOR Andor, *Ki ír?* Bécsi Magyar Ujság [A továbbiakban: BMU] 1920. febr. 28.

¹⁴ Az emigráció legfontosabb napilapjának rövid történetét l. MARKOVITS Györgyi, *A Bécsi Magyar Ujság 1919–1923*. MKSZ 1977/3. 257–269.

¹⁵ E 1920. júl. 18. 9–10.

¹⁶ E 1920. júl. 25. 7–11.

¹⁷ L. még: GÖNDÖR Ferenc, *Gábor*. E 1920. aug. 1. 5–11.; GÁBOR Andor, *Tristia*. BMU 1920. aug. 1.; GÖNDÖR Ferenc, *Pergőtűzben*. E 1920. aug. 8. 1–12.; LAZAR Jenő–GÁBOR Andor–BARNA Sándor, *Nyilatkozat*. BMU 1920. aug. 25.; stb., stb.

¹⁸ Saját neve alatt jelent meg Tiszt urak c. költeménye a *Proletárban* [A továbbiakban: P] 1920. július 15-én, tehát a Gábor–Göndör vita kezdete előtt.

¹⁹ Feltételezésünk szerint Gábor Andor írta 1920 őszén az i. l. szignójú glosszákat a BMU-ban. A cikkek stílusfordulatai megegyeznek Gábor Andor gúnyoros hangnemével. Egy esetben – A nagy hatalom. BMU 1920. nov. 3. – szinte szó szerint megismétli Stocker című riportját a fehérterror vészbírájáról, melyet Az Ember 1920. március 20-i számában jelentetett meg először. (Az i. l. nem rejtheti Zilahi László nevét, aki csak 1921. március 24-én lett a BMU munkatársa. Zilahi László száraz stílusa könnyen megkülönböztethető Gábor Andorétól.)

Jászi Oszkár jelentkezéséig a Bécsi Magyar Ujság legnagyobb „neve” Gábor Andor volt. 1920 őszétől – bár írásai száma még nem csökkent – fokozatosan megkezdődött háttérbe szorulása. Gábor és Jászi között antagonisztikus ellentétet képezett Jászi antibolsevizmusa, melyet a Bécsi Magyar Ujságban se leplezett sokáig. Így a lap november 16-i száma vezető helyen közölte a *Beszélgetés egy volt diplomatával* című interjút, melynek névtelenül nyilatkozó alanya minden bizonnyal Jászi Oszkár volt – akinek az *újabb magyar politikai fejleményekről* írt cikkét e lapszám harmadik oldalán találjuk. Gábor Andor a Proletárban – stílusjegyek által azonosítható – névtelen glosszában nyomban megcsipkedte a „volt diplomatát.” Néhány sorát idézzük: „... Ám a volt diplomata a baloldali munkásságról is tájékozva van s arról ezt tudja: »Tudtommal a kibontakozás első idejében [Horthy közelesnek vélt bukása után – T. J.] a magyar munkásság is szívesen kikapcsolná a fennálló ellentéteket és ha nem is támogatná teljes mértékben ezt az alakulatot [egy köztársasági kormányt – T. J.], nehézségeket mégsem gördítene az új kormányzás elé.« Világos, hogy itt a volt diplomata Kunfiról, Böhmről, Garbairól és a többi volt szocialistáról beszél, akiknek számára igazán nehéz lenne olyan alakulatot kitalálni, aminek a kedvéért mindent ki ne kapcsolnának és gombolnának, de hogy miért gondolja, hogy ezek az urak a munkásság baloldali részét képviselnék, azt nem értjük? [...] Ki hiszi, hogy lesz még a világon politika, amit ezekkel lehet csinálni? A volt diplomata. Akkor hát: kezdjék el. Mi majd nézzük. Ha ugyan ennyi jogot is engedélyeznek rá. Ami nem valószínű.”²⁰

Mindkét névtelen írás feltételezett szerzőségét közvetve bizonyítja Göndör Ferenc dühös kirohama, aki szerint Gábor Andor „... állandóan agyba-főbe dicséri a Bécsi Magyarban a Bécsi Magyarat, amellyel azonos és megtámadja a Proletárban Jászi Oszkárt, akit viszont a Bécsi Magyarban az egekig magasztal.”²¹ Göndör idézett cikkét 1921. február 6-án közölte az Ember. Gábor Andor anonim Jászi-ellenes támadása – melyhez hasonlót e dátumig nem találunk – három hónappal korábbi. A késleltetett támadás magyarázata: Gábor Andor 1921. január 27-én ugyancsak névtelen glosszát írt a Proletárba Göndör Ferencről, *A buta emberről*, aki lapja következő számában azonnal visszavágott. . .

Gábor Andor és Jászi Oszkár kapcsolata – az idézett glossza ellenére – ekkor még nem mérgesedett el. Sőt, csakhamar egyezséget, kompromisszumot kötöttek. Gábor Andor visszemlékezése szerint: „Írásba foglaltuk, hogy az ellenség közös, s egyelőre annak a megdöntése a legfontosabb. Ugyanakkor kikötöttük, hogy úgy, ahogy én nem csinálom a *Bécsi Magyarban* kommunista propagandát, mert a lap polgári lévén, ezt nem is lehet csinálni benne: ugyanúgy Jászi sem ír a lapba kommunistaellenes cikkeket, hiszen nem azért jött a laphoz, hogy a kommunisták ellen, hanem hogy Horthyék ellen harcoljon.

Mit mondjak? Jászinak három hét alatt elfogyott a Horthy-ellenes mondanivalója, s már a harmadik hét végén gyönyörű vasárnapi cikket írt – a kommunisták ellen. Figyelmeztettem Jászit, a barátain keresztül, hogy ez a megállapodásunk ellen van, hiszen én nem állhatok oda egy polgári lapban Jászi kommunistaellenes cikkét cáfolni. Erre újabb két hétig tellett a Jászi Horthy-ellenes szuszából és az utódállamok demokráciájának dicséretéből, s a második vasárnap Jászi ismét a kommunisták ellen írta meg cikkét, az utódállami demokráciák nagy örömeire, mert azok éppen akkoriban kezdték meg a kommunisták üldözését. Mire én, nem juthatván szóhoz a *Bécsi Magyarban*, a *Proletárban*, a kommunisták lapjában írtam meg a Jászi kiruccanásairól való véleményemet, s ez alkalommal kicsit megfricskáztam a professzor úr orrát.

Mire másnap Jászi tanár úr kijelentette, hogy vagy ő, vagy én kimegyünk a *Bécsi Magyarból*. Azt mondhatná valaki, hogy ez nagyon demokratikus. Csakugyan az is. De amikor Jásziról van szó, akkor mindig a barátaira is kell gondolni. Jászi demokratikusan kijelentette, hogy vagy én szűnök meg a *Bécsi Magyarban* lenni, vagy ő. A barátai ellenben bejelentették, hogy amennyiben Jászinak kellene megszűnnie, és nem én szűnnék meg, annyiban ők az utódállamok kormányaival kitalítják a lapot, mint bolsevik lapot, az utódállamok területéről. Ez a lapnak, az egyetlen Horthy-ellenes napilapnak a

²⁰ A kibontakozás útja. P 1920. nov. 25. 21.

²¹ GÖNDÖR Ferenc, A Fidibusztól a Proletárig. E 1921. febr. 6. 13.

megszűnését jelentette volna. S mert én a Horthy-ellenes lapot életben akartam tartani: én szüntem meg. Belenyugodtam abba, hogy az én egyéni hangom szűnjék meg, feltéve, hogy ezen az áron a lap tovább élhet.

Hogy mit vesztett a Horthy-ellenes harc az én bécsi elmúlásommal, az nem érdekelte se Jászit, se vezérkarát. A fő az volt, hogy egy kommunistát elnémissanak.”²²

Próbáljuk rekonstruálni a kompromisszum történetét. 1920 őszétől a Bécsi Magyar Ujság gyakorlatilag az októbristák lapja lett. Október 10-től itt jelentek meg Jászi Oszkár írásai, november 18-án Szende Pál, sőt, ezt megelőzően október 29-én maga Károlyi Mihály is jelentkezett (Windisgrätz herceg rágalmaival visszautasító *Nyilatkozatával*).

Érdekes fényt vet a Gábor–Jászi (helyesebben: Jászi–Gábor) ellentét gyökerére Jászi Oszkár 1920. december 13-i naplójegyzete: „Bécsi M. Ujság kitiltatása Szlovenszkóból, szocik aknamunkája folytán. Piszkos csirkefogók. – Szeretnék rajtuk segíteni, dacára, hogy a lap szellemi fejtől, Gábor Andortól irtózom.”²³ [Kiemelés: T. J. Ezúton mondunk köszönetet *Litván Györgynek*, aki a Jászi Oszkár 1919–1925 közötti naplóiról készült mikrofilm tanulmányozását számunkra lehetővé tette.] Egy nappal később Károlyi Mihályt is tájékoztatta: „Te tudod, hogy én mennyire utálok Gábort s a többi bolsi jünglinget, de ezt a gázságot még sem lehet tűrni. Megteszek mindent a lap megmentése érdekében, cikkeket írok a nevem alatt s igyekszem a cseh köröket felvilágosítani a helyzetről.”²⁴ Jászi Oszkár a csehszlovák kormánnyal, elsősorban Beneš külügyminiszterrel fennálló kapcsolatai révén a kitiltásra vonatkozó határozatot visszavonatta és később is felhasználta összeköttetéseit a Bécsi Magyar Ujság érdekében.

1921. február 25-én a Bécsi Magyar Ujság hírül adta, hogy Jászi Oszkár hosszabb ideig tartó tanulmányútra megy a Balkánra és Erdélybe. Valójában Hock János társaságában Károlyi Mihályt készült elkísérni tervezett amerikai útjára. Március 8-án indultak volna Nápolyból, de 4-én az olasz kormány Károlyit egy koholt váddal (bolsevista propaganda) letartóztatta, Jászi és Hock útlevelét pedig bevonták.²⁵ Jászi ezután buzgón egyengette az Olaszországból kiutasított Károlyi Mihály dalmáciai letelepedését, írásai ezért megritkultak a Bécsi Magyar Ujságban.

Bécsbe visszatérve, 1921 áprilisától ismét nagy aktivitással kapcsolódott be a lap körüli munkákba. Április 18-án már azt jegyzi naplójába, hogy Barna Sándor igazgatóval tárgyalt. „Úgy a lapnál való közreműködésemet, mint a *H[uszdik] Sz[ázad]* kiadását illetőleg a legfontosabb dolgokra nézve megállapodtunk s azt hiszem jó s megbízható alapon.”²⁶ Naplójegyzeteiből azt is megtudjuk, hogy április 29-től május 28-ig felesége, Lesznai Anna körtvélyesi [Hrušov] birtokán tartózkodott és *Anti-Marx* (!) című könyvét egészítette ki újabb részletekkel, elsősorban Dühring művei alapján. („Dühring a lefolyt félszázad alatt csak nőtt. . .”, írja május 6-án.)²⁷

Június 1-től Jászi Oszkár szinte naponta tanácskozott a Bécsi Magyar Ujság szerkesztőivel. 10-én már Károlyi Mihályt is értesíti: „Szó van róla, hogy átszervezzem a B. M. Ujságot, s ezzel az októberi forradalom balszárnyának otthont teremtek szemben a jobbszárnyal. [...] Ha sikerülne, ugye remélhetem, hogy Te is rendszeresen küldeni fogsz egy-egy cikket, nyilatkozatot vagy interviewt. Arról is szó van, hogy a *Huszdik Századot* újra megindítom.”²⁸ (Ezúton mondunk köszönetet *Hajdu*

²² GÁBOR Andor, Dr. Izigvérig. UE 1923. nov. 18. L. még: Bécsi levelek, 397–398.; Véres augusztus, 286–287.

²³ Jászi Oszkár naplója, 1919–1925. Film Made by Columbia University Libraries, 1976/0880.

²⁴ Jászi Oszkár–Károlyi Mihálynak. Bécs, 1920. dec. 14. In: *Károlyi Mihály levelezése*. I. 1905–1920. Szerk. LITVÁN György. Bp. 1978. 730.

²⁵ HAJDU Tibor, I. m. 360–362.

²⁶ L. a 23. számú jegyzetet.

²⁷ Uo.

²⁸ MSZMP KB. Párttörténeti Intézetének Archívuma [A továbbiakban: PI] 704. f. (Az 1920 utáni levelek lelőhelyének adatait Hajdu Tibor kézírata alapján közöljük. Vö. LITVÁN György, *Egy barátság dokumentumai*. Károlyi Mihály és Jászi Oszkár levelezéséből, *Történelmi Szemle*, 1975/2–3. 175–210.)

Tibornak, aki az általa szerkesztett *Károlyi Mihály levelezése* – megjelenés előtt álló – 2. kötetének kéziratát rendelkezésünkre bocsátotta.)

A Huszadik Század újraindítása ezúttal nem sikerült – csak 1926-tól jelenik majd meg Budapesten a *Századunk*, mely Jászi elméleti folyóirata folytatásának tekinthető –, Jászi Oszkár azonban ügyes taktikával magához ragadta a Bécsi Magyar Ujság irányítását. Június 13-án – olvassuk naplójában – Bölöni Györggyel, Barna Sándorral és Lázár Jenővel tanácskozott. „Minden lényeges dologban meg egyeztünk. Holnap Gábor Andorral és a szerkesztőség vezető tagjaival.” Valóban, 1921. június 15-én már feljegyezhetette: „Meg egyezés a B. M. U. embereivel: Lázár Jenő, Barna, Bölöni, Gábor Andor, Bródy Béla [valószínűleg Bródy Ernő – T. J.] és én. Változtatás nélkül aláírták a megállapodást, mely szinte teljes diktatúrát ad számomra.”²⁹ [Kiemelés: T. J.]

Jászi Oszkár június 26-án már azt jelenthette Károlyi Mihálynak, hogy „... kezembe vettem a B. M. Ujság szellemi irányítását.” A feladat nem lesz könnyű, „... sok tapintatra és erélyre lesz szükség úgy a bolsi-bocherekkel, mint a jobb-szocikkal [sic!] szemben. . .”³⁰

A megállapodással – melynek szövegét nem ismerjük, de a Károlyihoz írt levélből fő vonásaiban rekonstruálható – Jászi Oszkár gyakorlatilag októbrista lapot formált a korábban nem ennyire elkötelezett Bécsi Magyar Ujságból. Ez a megállapodás, mint látni fogjuk elsősorban a Bécsi Magyar Ujság – Jászi szavával – „szellemi feje”, Gábor Andor és a lap többi kommunista munkatársa ellen irányult. Június 16-tól a Bécsi Magyar Ujság főszerkesztője – mint már korábban is – dr. Lázár Jenő. A főszerkesztő helyettese dr. Bölöni György, aki ebben az időben meggyőződéses októbrista és Károlyi Mihály elkötelezett híve volt. A lap igazgatója Barna Sándor maradt; Gábor Andor – egyelőre – megtűrt munkatárs. Jászi Oszkár – a lap valódi irányítója – azonnal megkezdte Gábor Andor visszaszorítását. Június 18-án – naplója szerint – nagyon bosszankodott „Gábor Andor ostoba fricskái miatt.”³¹

Jászi egyelőre még csak „bosszankodott”, de tartotta magát a június 15-i megállapodáshoz és számos Horthy-ellenes cikket, pontosabban vezércikket írt; ettől kezdve ugyanis ő lett a napilap vezércikkírója.³²

A Gábor Andor által emlegetett „gyönyörű vasárnapi cikket” *Danton vagy Napóleon* címmel publikálta Jászi Oszkár a Bécsi Magyar Ujság 1921. július 17-i számában. A vezércikkben, mint számos ezt követő írásában is, az orosz forradalom lehetséges útjait kutatja. Szerinte két út lehetséges. Vagy „tovább megy a dogmatikus intranszigencia vonalán”, vagy „... eddigi eredményeit higgadt revízió alá veszi, felszabadítja magát; úrrá lesz dogmáin s megalkotja azt a politikai és gazdasági szintézist, mely egyedül felel meg az orosz nép mai fejlődési fokának, vagyis megteremtí az orosz demokráciát a parasztok, a munkások és a produktív értelmiség hármasszövetsége alapján, decentralizálja és federalizálja az orosz birodalmat s szövetségi kapcsolatokat keres a szomszédos német és szláv demokráciákkal.” Jászi szerint Lenin, ha az első utat választja és „Danton szerepébe zökken, úgy már látom is Robespierret, ki őt ledöfi”, a második útra lépve viszont „diadalmas és megváltó Napóleon lehetne. . .”

Az Oroszországi SZSZSZK bírálata valóban nem tartozott a fehérterror-ellenes küzdelemhez; Gábor Andor joggal tiltakozott. Ezután, mint idézett visszaemlékezésében olvassuk, kéthetes fegyverszünet következett.

1921. július 31-én járt le a Gábor Andor által említett újabb kéthetes terminus és a lap első oldalán „Jászi már ismét a kommunisták ellen írta meg cikkét”, mely egyik okozója lett Gábor Andor kiválásának a Bécsi Magyar Ujság köréből.

²⁹ L. a 23. számú jegyzetet.

³⁰ PI 704. f.

³¹ Uo. A következő cikkek miatt bosszankodott Jászi Oszkár: GÁBOR Andor, *Nagyúri életem*. BMU 1921. jún. 15. és Pályám és pálmám. I. h. 1921. jún. 18.

³² Lázár Jenő szerkesztő és Barna Sándor kiadóhivatali igazgató 1922 június 4-én a *Bécsi Magyar Ujság olvasóihoz* című felhívásban közlik, hogy bár korábban is októbrista irányt követett a lap, pontosan egy éve kérték fel Jászi Oszkárt vezércikkek írására. . .

Tolsztoj vagy Lenin? – kérdezi Jászi Oszkár, a két „oros evangélista” tanait bírálva-összegezve cikkében. Tolsztoj, mondja Jászi, a lélekből indult ki és egy magasabb erkölcsi világrendet hirdetett, míg Lenin szerint csak az anyag és a gazdasági-politikai szervezet a lényeges. Lenin helyesen hirdeti a reakciós erőszakkal szemben a forradalmi erőszak szükségességét. Ám Lenin „... a test szolgálatában a lélekről teljesen megfeledkezik. Ezért oly hatalmas a rombolás és oly gyöngye az építés munkájában.” Jászi Tolsztoj és Lenin tanításának összeolvasztását javasolja: „A politikát humanizálni és etizálni kell, a morált pedig nem szabad légüres térben üzni.”

(Jászi Leninben már 1920 decemberében – paradox módon – az októbrizmus szövetségését, a paraszti Oroszország alapjainak lerakóját üdvözölte.³³ Ezért látta el „tanácsaival” később is a proletárdiktatúra vezetőjét.)

Gábor Andor, idézett visszaemlékezése szerint, Jászi második vasárnapi kommunistaellenes cikke után „nem juthatván szóhoz a *Bécsi Magyarban*, a *Proletárban*, a kommunisták lapjában írtam meg a Jászi kiruccanásairól való véleményemet. . .”

Ki kell egészítenünk az emlékezést. Gábor Andor még 1921. augusztus 23-ig „szóhoz juthatott” a *Bécsi Magyarban*³⁴ és csak ezután két nappal támadta meg Jászit a *Proletárban*. Gábor Andor és a kommunisták eltávolítása az októbristák napilapjából ugyanis szoros kapcsolatban állt a „Baranya–Bajai–Szerb–Magyar–Köztársaság” körüli eseményekkel.

Károlyi Mihály és a KMP között a jugoszláv megszállás alatti délmagyarországi területek ügyében ellentét keletkezett, ezért Károlyi Mihály néhány évre felfüggesztette kommunista kapcsolatait és fokozottabban támogatta októbrista híveit.³⁵ (Híve, a jugoszláv kormánynak is elkötelezett Linder Béla 1921. augusztus 14-én Pécsen kikiáltotta a „Baranya–Bajai–Szerb–Magyar Köztársaságot”, mely eleve halálra volt ítéelve; az entente-bizottság már döntött a megszállt területek visszaadásáról.³⁶ Augusztus 22-én Horthy Nemzeti Hadserege ellenállás nélkül bevonult Pécsre.)

Károlyi kommunista kapcsolatai megszakítása után – írja Hajdu Tibor – „... Jászi differenciálás nélkül kitette a *Bécsi Magyar Ujságtól* a kommunista újságírókat, köztük a Károlyival mindig rokon-szenvező Gábor Andort.”³⁷

Nézzük, hogyan tükröződik mindez a *Bécsi Magyar Ujságban* és a *Proletárban*. Gábor Andor augusztus 18-án a *Proletárban* névtelen glosszában támadta meg Polányi Károlyt és rajta keresztül Jászi Oszkárt:

„A *Bécsi Magyar Ujságban*, mely a zűrzavaros emigráció legzöldebb zöldegeinek egyik veteményeskertje, *Polányi Károly*, a galileisták volt elnöke hord össze hosszúfűlű számárságokat »Az új orosz politika esélyei« címen.³⁸ Miután Jászi már megmondta, hogy Leninnek választani kell Danton és Napóleon között, hogy ha Danton sorsára nem akar jutni (aki elbukott a francia forradalomban és nyaktiló alatt halt meg), akkor okvetlen Napóleon programját kell vállalnia; miután Jászi ezt már körvonalazta, most Polányi Károly elmondja a napóleoni terv részleteit is.”³⁹

Valóban, Polányi Károly – Jászi Oszkár legközelebbi híve és barátja – cikke miatt „robbant” a szerkesztőség. Augusztus 17-én a szerkesztőség egyik kommunista munkatársa, Bródy Ernő – Jászi Oszkár naplója szerint – kijelentette, hogy „... kilép kommunista elvei miatt, Polányi cikke folytán.”⁴⁰ Olvassuk tovább Jászi Oszkár naplóját. Augusztus 21-én, vasárnap a következőket írja:

³³ JÁSZI Oszkár, *A magyar demokrácia szövetségesei*. BMU 1920. dec. 15.

³⁴ GÁBOR Andor, *Kakastoll*. BMU 1921. aug. 23.

³⁵ HAJDU Tibor, I. m. 368.

³⁶ *Baranyát augusztus 23-án veszi át az entente-bizottság. Linder memorandumát Párizsba viszik*. BMU 1921. aug. 9.

³⁷ HAJDU Tibor, I. m. 368–369.

³⁸ BMU 1921. aug. 12.

³⁹ Vö. JÁSZI Oszkár, *Lenin napóleoni frontja*. BMU 1921. nov. 20.

⁴⁰ L. a 23. számú jegyzetet.

„Vacsorán Bölöniéknél a szép Türkenschanz park meletti kis diákhotelben. Kifejtettem Györgynek, hogy dűlőre akarom vinni a Gábor Andor ügyét, aki Polányi cikke ellen piszkos támadást intézett a *Proletárban*, egyben megtámadva a saját maga lapját. Ezekkel a jünglikkel tisztába kell jönnöm a B. M. U. megindítása előtt”.⁴¹ Augusztus 22-én Jászi tárgyalta Hock Jánossal és Szende Pállal, majd a főszerkesztőt, Lázár Jenőt is sikerült Gábor Andor ellen hangolnia. Augusztus 23-án elfogadtatta álláspontját Bölöni György helyettes főszerkesztővel is, így 25-én már fellélegezve írhatta: „Gábor és Bródy Ernő kilép a szerkesztőségéből.”⁴²

Gábor Andor tehát fogcsikorgatva visszavonult. Utolsó írása – mint említettük – 1921. augusztus 23-án jelent meg az októbristák lapjában. Két nap múlva a *Proletárban* immár nem „fricskát”, de heves támadást indított a lap és Jászi Oszkár ellen. A *Bécsi Magyar Ujság és a Jászi-legenda* című írása, bár elkekeredés és személyes sérelem motiválta, alapjában véve helytálló elemzés.⁴³

„Az emigráció összes frakciói – írja Gábor Andor –, a kommunistákat kivéve nem mások, mint a kisantant ügynökei. Ez az ügynökösködés nemcsak anyagilag jó üzlet, hiszen az összes emigrációs sajtóterméket tárt karokkal fogadták az utódállamok, erkölcsileg sem volt rossz üzlet akkoriban, amikor a kisantant éle főképpen Horthy-Magyarország ellen irányult.” Azóta kiderült, hogy ez a demokrácia: „leplezett, de ha kell, kíméletlen, szuronnal és börtönrel, statáriummal és kivételes törvényekkel dolgozó burzsoá diktatúra.”

A jóhiszeműség átváltozott tudatos lakásággá, legszembetűnőbben a Bécsi Magyar Ujságnál. Ez a napilap pártonkívüli, fehérterror-ellenes céllal jött létre, de időközben az utódállamokban való zavartalan terjesztés és a nagyobb példányszám érdekében „féktelenül, eszeveszetten és aljasul” behódolt a kisantant „demokráciájának”. Szembetűnő példája ennek, hogy mikor Jugoszláviában megalkották a kommunistaellenes kivételes törvényt⁴⁴ és kíméletlenül üldözik a munkásszervezeteket, „... a Jászi Oszkár vezérlete alatt álló Bécsi Magyar Ujság alázattól és demokratikus megatartástól görnyedve közli le »Jugoszlávia alkotmányát«.”⁴⁵

A Bécsi Magyar Ujságnál és személy szerint Jászi Oszkárnál valóban nyomon követhető ez a – tanulmányunkból is kirajzolódó – szemléletváltozás. Az októbrista emigrációnak, ha talán nem is 1921 augusztusában, de néhány hónappal később, amikor Károlyi Mihálynak elfogyott a lap támogatására fordítható pénz: szembe kellett néznie a hogyan tovább problémájával. Károlyi ezt úgy oldotta meg, hogy 1922 márciusában egy értékes festménye eladásával fedezte a lap deficitjét, majd zárolt vagyonára egymillió dináros kölcsönt – valójában a jugoszláv kormány adományát – vett fel egy újvidéki banktól. A jugoszláv pénzügyminisztérium további egymillió háromszázezer dinárt adott a baranyai menekültek segélyalapja részére – ezt az összeget is zömmel az októbrista emigráció lapjainak támogatására fordították.⁴⁶

Az 1921 decemberében megbukott második királypucss – melybe nem avatkozot be a kisantant – az októbrista emigráció behódolásmentes hazatérésének utolsó reményeit is felszámolta.

⁴¹ Uo.

⁴² Uo. Vö. BÖLÖNI György, *Nemzedékről nemzedékre*. Bp. 1966. 215.; – –: Friss szemmel. Bp. 1968. 379.

⁴³ R[OBOGÓ Máté – azaz: GÁBOR Andor], *A Bécsi Magyar Ujság és a Jászi-legenda*. P 1921. aug. 25. 13. (A cikket augusztus 26-án Jászi naplója is regisztrálja: „Proletár piszkos támadása ellenem. Nyilván Gábor kidobása alkalmából” L. a 23. sz. jegyzetet.

⁴⁴ 1921. július 21-én egy kommunista ifjú munkás agyonlőtte a jugoszláv belügyminisztert – ezután lépett hatályba a kivételes törvény. In: HAJDU Tibor, i. m. 367.

⁴⁵ BMU 1921. aug. 19.

⁴⁶ HAJDU Tibor, i. m. 373–374.

3. „Jászi, a Marx-ölő”

a) Az „Antijászi”

„Jászi, mikor cikket ír, nem cikket akar írni valamiről, hanem a kommunisták ellen kell nyilatkoznia. S ha ebédre hivatalos valahol és a háziasszony azt kérdezi tőle, hogy hogy ízlik a leves, akkor egy magához hű Jászinak okvetlenül ezt kell felelnie:

– Nagyságos asszonyom, ez a leves kitűnő, de az a leves, amit a kommunisták főznek a világ számára, még sok kényelmetlenségnek váland okozójává.”⁴⁷

Azért idézzük a *Jászi Oszkár tréfáiból* című Gábor Andor-írás e néhány mondatát, mert a két ellenfél közötti nézetkülönbséget jól érzékelteti – még Jászi nehézkes, döcögő, régies, magyartalan stílusát is utánozza – és bemutatja a vitatkozó Gábor Andor *hangját*. Igen, a vitatkozó Gábor Andor hangja! Ez az, ami a kései finnyás olvasót riaszthatja! Maga az író már 1921-ben így definiálta – akkor is kifogásolt – stílusát, vitamódszerét: „A hangomon nem tudok változtatni. Nincs nekem hangom; a hang maga vagyok én, világ húrjának túlfeszített, szakadozott, éles vagy érdes, vagy csikorgató vagy búsogató hangja; ilyen vagy olyan, mindegy: nem tudja a hang önmagát megváltoztatni.”⁴⁸ E kissé szentimentális – a Bécsi Magyar Ujságban közölt – nyilatkozata után, másfél évtizeddel később, mintegy visszatekintve korábbi harcaira, töményen összefoglalja vitamódszerét egy Lukács Györgynek írt levelében: „... nem azt gondolom, hogy Te is olyan *előkelőtlenül, gorombán* harcolj, mint én szoktam, *érzésektől elöntve és majdnem érvek nélkül*...”⁴⁹ [Kiemelés: T. J.]

Gábor Andor ezután – mi mást tehetett volna – az utódállamok magyar nyelvű kommunista lapjaiban, így a Kassai Munkásban és a bukaresti Munkásban, továbbá a New York-i Új Előrében folytatta a konszolidálódó fehérterror elleni harcát és ugyancsak e lapokban közölte az októbrista ideológiát és személy szerint Jászi Oszkárt bíráló cikkeket.⁵⁰

A Gábor–Jászi vitában, természetéből adódóan, sok az ismétlés. Ennek oka a vitafelek kibékíthetetlen ideológiai ellentétében rejlik. – Nézzük például Jászi egyik – *Személyes kérdésben* tett – nyilatkozatát, 1922. márciusából: „... mindig nyílt ellensége voltam a kommunizmusnak (akkor is, amikor a mai hatalmasok vörös uraik talpát nyalogatták), sőt még annak a német mintájú, etatista, bürokratikus szocializmusnak is, melyet a Bethlen úr idomított szocialistái képviselnek.”⁵¹ (Jászi ekkorra már bizonyára rég elfelejtette, hogy mit tanácsolt a magyar értelmiségnek 1919. márciusában: „A kommunizmust ki kell próbálni. A szellemi munkának is lojálisan támogatni kell ezt a törekvést.”⁵² Vagy: nézzük milyen finoman differenciálja a szociáldemokrata és a bolsevista (kommunista) ideológiát: „... a *jelen és a gyakorlati politika szempontjából igenis mélységes szakadék választja el a szocializmust a bolsevizmustól*, mely szerintem nem kevésbé reális annál, mely a gomba *genus*-án belül az ehető gombát a bolondgombától megkülönbözteti!”⁵³

Ezt a Jászi Oszkárt, aki 1899–1919 között a magyar progresszió kimagasló alakja volt: valóban lehetett, sőt – mi is úgy véljük – kellett bírálni a kommunista Gábor Andornak!

⁴⁷ GÁBOR Andor, *Jászi Oszkár tréfáiból – Végtelen sorozat* –. Munkás (Kassai Munkás) [A továbbiakban: M] 1923. aug. 1. L. még: UE 1921. szept. 11.

⁴⁸ GÁBOR Andor, *Vasárnapra*. BMU 1921. jan. 23.

⁴⁹ Gábor Andor–Lukács Györgynek. Hn. [1935?] MTA Filozófiai Intézetének Lukács György Archívuma. (A levél jelzet nélküli.)

⁵⁰ Az említett napilapok bemutatását, fontosabb cikkeit, bibliográfiáját és a velük kapcsolatos irodalmat l. BOTKA Ferenc, *A Kassai Munkás 1907–1932*. Bp. 1969.; KOVÁCS József, *A szocialista magyar irodalom dokumentumai az amerikai magyar sajtóban 1920–1945*. Bp. 1977.; FÜSCH Simon, *Gábor Andor művei Romániában*. Korunk (Kolozsvár), 1964/12. 1709–1712. Vö. GÁBOR Andor, *Levelek a börtönből*. UE 1922. nov. 21. (Gábor Andor itt panaszkodik, mert Európában csak egy csehszlovákiai és egy romániai lap közli hébe-hóba írásait.)

⁵¹ JÁSZI Oszkár, *Személyes kérdésben*. BMU 1922. márc. 23.

⁵² JÁSZI Oszkár, *Szociológia és politika*. HSz, 1919. márc. 135.

⁵³ JÁSZI Oszkár, *Széljegyzetek Garami Ernő emlékirataihoz*. l. BMU 1922. júl. 27.

Ahogy Jászi a bolsevizmust, úgy Gábor az októbrizmust elemzi, boncolja, bírálja számtalan cikkében. Így a *Vizpofozásban*, melyet az októbristáknak *A világ demokratikus és pacifista közvéleményéhez* magyar, angol és francia nyelven közzétett kiáltványa alkalmából írt. A cím tömören tartalmazza Gábor véleményét a kiáltvány lehetséges hatásáról. (Az októbristák Bethlen István államcsínyjének nevezik a nyílt szavazás bevezetését; mely lehetővé fogja tenni a rendszer konzerválását.⁵⁴ Gábor Andor is differenciál. Ő a polgári radikálisok és a szociáldemokrata emigráció különbségét elemzi.⁵⁵

Jászi Oszkár, miután 1922 első hónapjaiban szinte valamennyi vezércikkében elhatárolta magát a bolsevista „bolondgombától”, április 9-én elérkezettnek látta az időt, hogy tudományos – helyesebben: annak tűnő – mezben szóljon hozzá *A bolsevizmus erkölcsi válságához*.⁵⁶ Ez a cikk, kimerítően gondolataival, excathedra kijelentéseivel, idegen szavakkal fölösen megtűzdelt körmondataival valósággal felkínálta Gábor Andornak, hogy Jászitól elszenvedett sérelmét alaposan megtorolja. (Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy Gábor Andor csak a személyes sérelem hatására bírálta Jászi Oszkár nézeteit. A kommunistáktól teoretikusai, így Révai József is bíralták Jászit és az októbrizmust;⁵⁷ Jásziék amerikai szervezőkörtjára idején pedig ugyanezt tették a munkáslapok helybeli munkatársai.)

Gábor Andor kilenc részes cikksorozatot írt Jászi Oszkár bolsevizmust bíráló írása ellen. A *Jászi, a Marx-ökö* című vitairat, szellemes fordulatai dacára, nem könnyű olvasmány. Gábor Andor itt saját fegyvereit fordítja Jászi Oszkár ellen: filozófusként és teoretikusként is bemutatkozik. Írásának terjedelme mintegy az ötszöröse Jászi Oszkár cikkének; a bíralt cikkek több mint a felét saját tanulmányában is leközi és mondatról mondatra haladva cáfolja állításait.⁵⁸

Gábor Andor, aki előbb lett a kommunista párt tagja, mintsem a marxizmus elméletét alaposan elsajátította volna [Bécsben viszont Lukács György szemináriumának egyik hallgatója!]⁵⁹, ironikusan meg is jegyzi: „A Jászi antimarxizmusának az elintézésére nem kell sem egy Marx, sem egy Engels. Az Antiproudhont Marxnak kellett megírnia, az Antidürringet Engelsnek, az Antikautskyra Leninnek kellett vállalkoznia, de az *Antijászihoz* bőven elég vagyok én is, a magam pápaszemével, amelyet mégcsak nem is érhet a dogmatikusság vádjá, hiszen a dogmákba én valami túlzottan beavatva nem vagyok.”⁶⁰ [Kiemelés: T. J.] (Ezt azonban csak a szerénység mondatja Gábor Andorral, aki a vita során a marxizmus–leninizmus alapfogalmainak tömör, könnyen érthető meghatározását adja – gondolva munkásolvasóira –, melyekből pontosan meghatározható 1922 áprilisáig elért ideológiai-politikai fejlődése. Ennek részletes bemutatása a majdan megírandó Gábor Andor-nagymonográfia feladata lesz.)

⁵⁴ BMU 1922. márc. 19. A kiáltvány aláírói: Károlyi Mihály, Hock János, Jászi Oszkár, Linder Béla és Szende Pál.

⁵⁵ M 1922. márc. 25. L. még: UE 1922. ápr. 5.

⁵⁶ Jászi Oszkár írását szó szerint közli GÁBOR Andor, *És itt jön Jászi Oszkár, aki megeszi Marxot és Lenint*. [A továbbiakban: És itt jön. . .] Wien [1924], című könyvében. (3–10. l.). A továbbiakban innen idézzük.

⁵⁷ RÉVAI József, *Az emigránsok amnesztiája*. M. 1922. júl. 16. L. BOTKA Ferenc, i. m. 264–266. (Révai Józsefnek már egy évvel korábban is az volt a véleménye, hogy „Magyarországon nem lehetséges többé a demokratikus átmenet. A fehérterrornak átmenet nélkül, Garami, Jászi, Kunfi és Böhm megkerülésével kell átlendülnie a proletárforradalom, a polgárháború új korszakába.” In: KIRSCHNER Béla, *A KMP stratégiai irányvonalának alakulása 1919–1921*. Bp. 1980. 130.) L. még a 120. sz. jegyzetet is.

⁵⁸ L. M 1922. ápr. 25–27., máj. 4–5.; UE 1922. máj. 16–22. (Megjegyzés. A cikksorozat I–V. része jelent csak meg az említett napilapokban. A Munkás (Kassa) 1922-es évfolyama a magyarországi könyvtárakban hiányos, így elképzelhető, hogy a VI–IX. rész is itt jelent meg. Az Uj Előre, melynek 1922–1925 közötti valamennyi megjelent számát tanulmányoztuk, csak az I–V. részt közli.

⁵⁹ Gábor Andor–Vidor Ferikének. [Wien], 1924. dec. 31. PIM V. 3646/29.

⁶⁰ GÁBOR Andor, *És itt jön. . .* 81. (Gábor Andor a húszas évek elején valóban nem volt még túlságosan beavatva a marxizmus „dogmáiba”. Könyve következő tanulmányában – A köfej és a lángész – például kijelenti – a 151. lapon –, hogy „a marxizmus nem jelent filozófiai materializmust”; ezt a mű 1950-es kiadásában már így módosítja: „A marxizmus nem úgy jelent filozófiai materializmust, ahogy ő [Jászi Oszkár] gondolja.” I. h. 369.)

E bevezetés után ismerkedjünk meg az *Antijászi* néhány részletével. Jászi Oszkár így kezdi bírálta cikkét:

„A bolsevizmus erkölcsi válsága, mely részben oka, részben következménye gazdasági és politikai válságának, nemcsak idegen érdekkörök, csoportok és világnézetekkel szembeni amorális és antimorális magatartásában nyer kifejezést, hanem azokban a bomlási tünetekben is, melyek a bolsevista állam-egyházon belül mutatkoznak.”⁶¹

Gábor Andor szerint az idézett mondatban csak szarkazmus van, nem pedig a bolsevizmus erkölcsi válságának a magyarázata.

„Mert mit mond Jászi?

Azt, hogy a bolsevizmus erkölcsi válsága részben ok, részben következmény.

És miben nyilvánul meg?

Amorális és antimorális magatartásban.

És még miben?

Bomlási tünetekben is.

Hogy a logikai furfangokban járatlan olvasót közelebb vigyem a dologhoz, egy másik, közérthetőbb tudományba teszem át Jászi mondatát. Jászi nekiáll, mint a morál professzora, hogy hozzászóljon a bolsevizmus erkölcsi válságához. S úgy végzi ezt a feladatot, mintha, orvosprofesszor létére, a tudóvesztről ezt mondaná:

– A tudóvesz részben oka, részben következménye az emberi test egyéb betegségeinek. Azonfelül a tudóvesz nem egészséges, sőt egészségellenes magatartásában nyer kifejezést.”⁶² Gábor Andor ezután gúnyosan közli, hogy a bírált téma „... Jászi írásának a *címében* adva van s ha adva van, akkor nincs könnyebb, mint hozzászólni a bolsevizmus erkölcsi válságához. Nincs könnyebb, ti. a *mai* Jászi Oszkár számára. Ezelőtt tíz esztendővel Jászi sem fogta volna meg a dolognak ennyire a könnyebbik végét.”⁶³

Gábor Andor az idézett példához hasonló módszerrel magyarázza-cáfolja Jászi Oszkár további tetteit, míg végül felfedezi Jászi bolsevizmus-ellenességének ősforrását, az antimarxizmust. Jászi ugyanis, miután a magyar pártviszállyról is szót ejt, rátér a lényegre; nem a hitvita a fontos, hanem a hit, amelyről a felek vitáznak. Szerinte: „... a moszkvai célkitűzéseket másképp, mint a moszkvai eszközökkel egyáltalán nem lehet megvalósítani.

*Mert vagy szabadon rendelkezik minden ember munkája és munkaterméke felett, vagy egy kényszerhatalomnak kell megszabnia, hogy ki mit dolgozzék és egy kényszerhatalomnak kell felosztania a munkatermékeket a dolgozók között.”*⁶⁴

Más út nincs, mondja Jászi Oszkár. „És itt marékszám kell átnyújtanom Jászinak az elismerés babériját – írja Gábor Andor –. [. . .] Ő az egyetlen az egész magyar forradalmi emigráció ellenforradalmárai közül, aki ösztönösen érzi, hogy nem lehet valaki marxista és antibolsevik. Nem mondhatja valaki, hogy az osztályharc alapján áll, *de* nem megy együtt a kommunistákkal. [. . .] S Jászi *azért* értékebb érték a mértéktelen értéktelenségek múzeumában egy Garaminál vagy egy Kunfinál, mert a fődologban tisztességesen: a marxellenessége teszi antikommunistává. Jászi antimarxista.”⁶⁵

Gábor Andor, miután megmagyarázza, hogy egy kapitalista országban, ha valaki szabadon akar rendelkezni munkájával és munkatermékével, akkor kommunizmust hirdet, ha viszont ugyanezt teszi a kommunizmust építő [tehát a bővített újratermeléshez a termelt érték egy részét szükségszerűen felhalmozó – T. J.] Oroszországban, akkor ellenforradalmár; rendkívül érdekesen definiálja a polgári radikalizmus fogalmát és lehetséges jövőjét:

„A polgári radikális nemcsak polgárian radikális, amiről tud és amit szeret kidomborítani, hanem radikálisan polgári is, amit nem tud s amit nem is lehet vele tudomásul véteni. Hogy megmutassa,

⁶¹ L. az 56. számú jegyzetet.

⁶² GÁBOR Andor, i. m. 17–18.

⁶³ GÁBOR Andor, i. m. 20–21.

⁶⁴ L. az 56. számú jegyzetet.

⁶⁵ GÁBOR Andor, i. m. 78–79.

mennyire nem polgár és mennyire nem tartozik ahhoz az osztályhoz, amelyhez tartozik, belekóstol a másik osztály tudományába. [...] Amennyiben zavart támaszt a polgárságban, annyiban a polgári radikális hasznára is van a forradalom osztályának.

Ez rendesen összeesik azzal az időponttal, amikor a polgári radikálisnak a társadalmi rendje, a kapitalista rend, kezd annyira radikálisan polgári lenni, hogy nem tűrheti a polgári radikálíst. Mire a polgári radikális teljesen megfedezkedik arról, hogy voltaképpen ő is radikálisan polgári s annyira a polgári radikálíst fordítja kifelé magában, hogy ezzel segít megindítani a forradalmat oda, ahol megszűnik a kapitalista rend s olyan társadalmi rend kerül helyébe, amely radikálisan végez a polgárral.

Ekkor a polgári radikálisban felébred a polgár, aki egy pillanatig sem aludt benne s elalszik a radikális, aki nem is volt ott, csak a másik osztály szellemiségének a visszhangja volt s amelyet csupán a polgár tartott a saját radikalizmusának. Szóval: a polgári radikálisban magára maradt polgár igyekszik visszacsinálni azt a társadalmi rendet, amelyben ő újra polgár lehet, tekintet nélkül a radikára. S ha a polgári radikálisnak szerencséje van, és a társadalmi rendet vissza tudják (mások) srófolni, akkor a polgári radikális azt hiszi, hogy az egész tréfát előlül lehet kezdeni.

Ez azonban tévedés.

Mert közben a kapitalizmus »nyugalmi« helyzete, amellyel a forradalmi helyzet szegződött szembe, ellenforradalmi helyzetévé mozdult s most már nem nyugvó kapitalizmus áll szemben mozgó forradalommal, hanem mozgó forradalom mozgó ellenforradalommal. A polgári radikális, noha hozzátartozott a kapitalizmushoz, segített megmozdítani azt, tehát hasznára vált a forradalomnak. Míg ellenben most, amikor a mozgó ellenforradalomból újra nyugvó kapitalizmust akar csinálni, már sokkal veszedelmesebb ellenfele a forradalomnak, mint maga a mozgó ellenforradalom.

S így a forradalom üldözi a polgári radikálíst.

De az ellenforradalom sem fogadja be, mert tudja róla, hogy ma éppúgy megkezdené a kizárólag holnapra szóló polgári »forradalmat«, a holnapután tekintetbevétele nélkül, mintahogy már tegnap megtette. Az ellenforradalom sem tűri a polgári radikálíst, aki így most már nem radikális, mert a radikalizmusát elvetette a forradalom és nem polgári, mert a polgáriságtól az ellenforradalom fosztotta meg.

Milyen hát ma a polgári radikalizmus?

Semmilyen.

Pontosan olyan, amilyennek a jásziság mutatja.”⁶

b) Az „osztályharc-simli”

Az Ember 1922. január 15-i körkérdésére – *Mit fogok először csinálni, ha Budapesten leszek?* – Jászi Oszkár többek között így válaszolt: „Egy szép, tiszta és okos – minden demagógiától, parasztfogástól és osztályharc-simlitől mentes – *hetiszemlét* szeretnék alapítani a *magyar falusi nép számára*...”⁶⁷ Április 25-én – ugyanaznap, amikor Gábor Andor megkezdte *Jászi, a Marx-ölő* című cikksorozatát – a Bécsi Magyar Ujságban vezércikkben kereste a magyar emigráció külpolitikai meddőségének okait. Jászi szerint ma más lenne Magyarország bel- és külpolitikai helyzete, ha a nyugati közvéleményt sikerült volna felvilágosítani, hogy nem csak két alternatíva – „vörös vagy fehér terrorbandák uralma” – között lehetett választani, de egy „közbeeső út” [az októberizmus – T. J.] is létezett. A magyar emigráció tagoltsága és pénztelensége mellett a külföld felvilágosításának további akadályaként az „osztályharc-simli” dogmatikus alkalmazását jelöli meg...⁶⁸

⁶⁶ GÁBOR Andor, i. m. 92–96. (Gábor Andor kritikája „lepergett” Jászi Oszkáról. 1922. május 6-án mindössze ennyit jegyzett fel naplójába: „A kassai kommunista *Munkás* V. cikkét írja ellenem: *Jászi, a Marx-ölő* címen. Tünetileg érdekes.” L. a 23. számú jegyzetet.)

⁶⁷ E 1922. jan. 15. 7.

⁶⁸ JÁSZI Oszkár, *A külföld felvilágosítása*. BMU 1922. ápr. 25.

Az „osztályharc-simli”, mely az antimarxista Jászi Oszkár legszerencsétlenebb kifejezése – egyaránt kiváltotta a kommunisták és a baloldali szociáldemokraták kritikáját. Utóbbiak nevében Kunfi Zsigmond válaszolt. Jászi Oszkár – írja Kunfi – a külföldet szándékszik felvilágosítani, miközben „... sikerült neki azt is bebizonyítania, hogy őt is számos dologról fel kell világosítani.” A külföld felvilágosítása érdekében két és fél éve dolgozik az emigráció. „Ennek a munkának azonban természetes határokat szab a magyar emigráció politikai és osztályjellege s a világ közvéleményének osztályok szerint való igazodása, éppen az, amit Jászi Oszkár cikkében csodálatos vaksággal »osztályharc-simli-nek« nevez.”⁶⁹

N. b. A maga módján Károlyi Mihály is elhatárolta magát – mint már korábban is – Jászi Oszkár antimarxizmusától. Júliusban a baranyai emigránsok belgrádi nagygyűlésén kijelentette: „Noha vendégként üdvözöltek, nem érzem magam vendégnek: ahol a magyar proletariátussal együtt vagyok, ott vagyok én igazán otthon. Amikor erre az útra léptem, amikor a dolgozó tömegek élére álltam, akkor egész életemre megszabtam az irányt, amelyről soha le nem térek.”⁷⁰

Károlyi Mihály, akinek a KMP-vel való közvetlen kapcsolata éppen a baranyai események eltérő értelmezése miatt szakadt meg, nyilatkozata is mutatja, nem lett hűtlen a magyar proletariátushoz. Ez tette lehetővé, hogy 1922–1924 között a szociáldemokrata baloldal is őt tekintse vezérének. (A kommunisták, bár minden lehetséges fórumon bírálták a szociáldemokraták reformpolitikáját, „ellenfeleiket” csak a húszas évek végén kezdték „szociálfasisztának” nevezni, hogy majd Hitler uralomra jutása után a Népfrontban egyesüljenek ismét a fasiszmus elleni harcra.)

1922 őszén Hock János, a Nemzeti Tanács egykori elnöke az Egyesült Államokba utazott, hogy az ott élő magyar emigránsok között híveket nyerjen az októbrizmus eszméinek. Gábor Andor a Hock-út alkalmából cikksorozatban mutatta be, kik gyülekez(het)nek *Károlyi zászlaja* alatt.⁷¹

c) „Ady szelleme”

Amikor Gábor Andor *Károlyi zászlajáról* értekezett, maga Károlyi Mihály már régóta nem Spalatóban (Split), hanem Dubrovnik kikötőjében, Gruz-Lapadban „hallgatott”.⁷² Jászi Oszkár is itt látogatta meg és – naplója szerint – 1922. december 3-án „Megmutattam neki *Ady cikkét könyvemről*. Oly nagy eredmény volt ez az életemben, hogy akartam, hogy Mihály is ismerje.”⁷³ [Kiemelés: T. J.] Jászi Oszkár jogosan büszkélkedett. *A nemzeti államok kialakulása és a nemzeti kérdés* című 1912-ben kiadott könyve – címlapján a *Magyar jakobinus dalából* vett idézettel – Ady Endre legteljesebb egyetértését, sőt dicséretét váltotta ki.⁷⁴ S ha ehhez még hozzátesszük az ugyancsak 1912-ben írt *Margita élni akar* gyönyörű hitvallását:

„(Nekem mindig kell egy jó Valaki,
Kit emeljek magam fölött a trónra:
Jászi Oszkár már évek hosszátán
Külömb, mint sem kezem saruját oldja. . .”

⁶⁹ KUNFI Zsigmond, *A külföld és Jászi Oszkár felvilágosítása*. E 1922. ápr. 30. 4–8. Vö. JÁSZI Oszkár, *Még egyszer a külföld felvilágosításáról*. BMU 1922. máj. 4.

⁷⁰ ERNST Ottó, *Károlyi Mihály szózata az emigrációhoz*. BMU 1922. júl. 4.

⁷¹ GÁBOR Andor, *Károlyi zászlaja*. UE 1923. jan. 9–11.

⁷² Károlyi Mihály 1921. novemberében költözött Gruz-Lapadba. L. HAJDU Tibor, i. m. 372.

⁷³ L. a 23. számú jegyzetet.

⁷⁴ ADY Endre, *Jászi Oszkár könyve* (A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés) Nyugat, 1912. május 16. In: *Ady Endre Összes prózai művei*. X. S. a. r. LÁNG József–VEZÉR Erzsébet. Bp. 1973. 191–194.

további érveket adunk a Jászi Oszkár *egész pályáját* Ady Endre nemes veretű szavainak fényében látóknak és láttatóknak.⁷⁵

Jászi Oszkár útjai azonban a húszas évek elejére jócskán elkanyarodtak; maga a történelmi helyzet is alapszabályt megváltoztatott. S amikor – naplója tanúsága szerint – 1923. január 26-án papírra vetette *Ady szelleme* című írását, mely két nap múlva vezércikként jelent meg a Bécsi Magyar Ujságban: Ady „szellemét” merész fordulattal az októberista politika igazolására próbálta kisajátítani.

Négy évvel ezelőtt, Ady temetésén – emlékezik Jászi – már tudta, hogy „a dicsőséges októberi mű megbukott”. „De ugyanakkor – folytatja – nem kevesebb világossággal éreztem, hogy Ady szelleme fényesebben fog feltámadni, mint valaha s hogy Október eszméi, a nemzetközi munkára felkészült demokratikus magyarságnak, a dolgozók önkormányzatának, a falu és a város produktív szövetségének, a Dunamedence népei békés együttműködésének eszméi mindaddig nem fognak lehanyaglani [sic!] míg le nem döntik a feudalizmus, az uzsora és az analfabetizmus ördögi falait.”⁷⁶

Jászi Oszkár cikkéhez, melynek még további részleteit is bemutatjuk, Gábor Andor hamarosan hozzászólt a New York-i Új Előre hasábjain – 17 részes cikksorozatban.⁷⁷ (Mindkét írást – Jásziét és Gáborét – megtaláljuk az *És itt jön Jászi Oszkár, aki megeszi Marxot és Lenint* c. kötetben.) Gábor Andor, aki már korábban gyilkos szatírát írt Ady Lajos könyvéről,⁷⁸ most Jászi tanulmányát elemzi a *Jászi, a Marx-ölköböl* megismert, mondatról mondatra haladva cáfoló-kommentáló módszerével.

Cikksorozata – *A kőfej és a lángész* – alaptétele: „Otthon Petőfit herélik [születésének centenáriuma alkalmából – T. J.], idekint Adyt sterilizálják.”⁷⁹ Utóbbi műtétet természetesen a „kőfejű” Jászi Oszkár végzi, aki Október költőjét akarja formálni Adyból. Ady – Gábor Andor szerint is – a forradalom költője volt, de Jászi Oszkár nem mondja meg, miért épp a magyar polgári demokratikus forradalom költőjét látja benne, „Jászi mégcsak jelölni sem próbálja, hogy miért az ő költője Ady Endre s miért nem az enyém is? Pedig hogy nem az enyém, azt nagyon világosan kimondja az »Ady szelleme« című írásában, amelyben, mondanom sem kell, csak a Jászi szelleme lebeg, vagyis: semminő szellem se legyen.”⁸⁰

Gábor Andor ezután idézi Jászi tanulmányából az Ady temetése utáni helyzetelemzést – melyet mi is bemutatunk – és szóról szóra „szétszedi”; nemcsak politikailag, de stílusban is, majd folytatja a belemagyarázások cáfolatát. Jászi voltaképpen jó eszméket hirdet – Ady ürügyén. „De ezekhez az eszmékhez forradalom kell, amely ezeket az eszméket meg is valósítsa. [. . .] *Nem* polgári forradalom”. A polgári forradalmak a Duna-medence területén még csak nem is tervezték ezeknek az eszméknek a megvalósítását. „Egy forradalom van, amelynek programjában csakugyan benne vannak ezek az eszmék: a proletárforradalom; s megvalósítani őket csak a proletárság világforradalma tudja.”⁸¹

Mit látott még Jászi Oszkár, Ady sírja mellett? Idézzük cikke következő mondatát: „S bár már egyre fenyegetőbben dübörgött körülöttünk a minden igazi adottságot, realitást, mértéket, történelmi lehetőséget fölrugó *ál- és túlforradalom* s bár egyre több deliráló hosszúhajú alak szívította, hogy

⁷⁵ Vö. VEZÉR Erzsébet, *A „Jászi-utak”*. ÉI 1975. márc. 8. 11.

⁷⁶ L. még Gábor Andor, *És itt jön*. . . 99–100; *Bécsi levelek*. 351–352; *Véres augusztus*. 233–236.

⁷⁷ GÁBOR Andor, *A kőfej és a lángész*. 1–17. rész. UE 1923. márc. 4–20. A tanulmányt a Munkás (Kassai Munkás) nem közölte. Bizonyára erre vonatkozik Gábor Andor megjegyzése, Vidor Ferikének írt levelében: „A Munkásba írok még, de ritkábban. Nagyon sok voltam nekik, úgy látszik.” PIM V. 3646/109.

⁷⁸ GÁBOR Andor, *Endre és Lajos*. BMU 1920. okt. 7; *Halottak arcai*. 56–60. (A cikk címe itt: *A másik Ady* vagy *Endre és Lajos*) N. b. Ady Lajostól Jászi Oszkár is elhatárolja magát az Ady szellemében: „. . . a kormányzó maffiának nincs más menedéke, mint tanáraival, *tanfelügyelőivel*, íródeákjaival és egyéb irodalmi ágenseivel elferdíteni és meghamisítani 1848 és 1918 két nagy váteszének érzéseit és tanításait.” [Kiemelés: T. J.] L. a 76. számú jegyzetet.

⁷⁹ GÁBOR Andor, *És itt jön*. . . 108.

⁸⁰ I. m. 110–111.

⁸¹ I. m. 116–118.

Október nem is forradalom s Ady voltaképp burzsoá költő (mintha bizony a géniusz lényege osztály-elskatulyázás volna, nem pedig osztályfelettség és osztálylerombolás egy magasabb emberi ideál érdekében!): egész bizonyosan tudtam, hogy a véres tömeghisztériának s a kába lázálomoknak éveit után a dolgos magyarság célkitűzése csakis Októbernél állapodhatik meg s az Ady oeuvre-je lesz minden teremtő akarat életető fényforrása.”² [Kiemelés: T. J.]

Az idézett kijelentést kommentálva Gábor Andor felsóhajt: „... megint rá kell mutatnom, hogy a Jászi mondata, mielőtt még a lovagiatlanság bélyegét rája sütném, mennyire magában hordozza saját badarságának bélyegét. A kőfejtő, csak úgy mellékesen, egy zárjelben, a Géniusz lényegét *osztályfelettségnek* s *osztály-lerombolásnak* teszi meg, de a zárjelen kívül éppen azt a mozgalmat teszi meg tömeghisztériának és kába lázálomnak, amely osztálytalan, tehát osztályfeletti társadalmat óhajt s ennek eszközéül az osztálylerombolást használja. S megtagadtatván Adyval ezt a tömeghisztériát és ezeket a kába lázálomokat, ő teszi azt, tudományos pontossággal, amit a deliráló hosszúhajúaknak a szemére vet: ő szállítja le Adyt a burzsoá-költőség nivójára. [...] Talán mégsem lehet az, hogy Jászi Oszkár Ady Endre nevében a proletárforradalmat tömeghisztériának és kába lázálomnak nevezze? Értsük meg egymást: Jászi megteheti ezt, sőt Jászi *csak* ezt teheti meg. De Ady Endre nevében nem teheti. Még akkor sem teheti, ha a proletárforradalom *csakugyan* tömeghisztéria és kába lázálomok összege lenne. Mert Ady, aki éppen az egyéni hisztéria legragyogóbb költője és aki költészetében gyönyörűen űzte a kába lázálom kultuszát, talán, életben maradván, a tömeghisztériának és a tömegek kába lázálmainak is *akart* volna a profétája lenni?”³ Mit tudja ezt Jászi Oszkár, akinek Ady a legjobb barátja volt, s aki Ady halála óta *egy* olyan mondatot sem tud leírni, mely meghaladná Ady gimnazista hódolójának színvonalát! Jászi – folytatja Gábor Andor – „... Ady szellemébe öltözve rugdalja meg Ady szellemét, vagyis a halott oroszlán bőrért magára vevén, bántalmazza a halott oroszlant.”⁴

Gábor Andor a továbbiakban elmagyarázza, hogy akár Kunfi Zsigmond is Ady szellemi örökösének tekinthetné magát, hisz ő is könyv nélkül tudja Adyt s a halott költő vele is oly melegen érintkezett, mint Jászi Oszkárral. (*Októberben* azonban Kunfi Zsigmond annyira baloldali volt, hogy Jászit egyre kétségbeesettebbé tette.)

És most egy olyan részletet idézünk Gábor Andor könyvéből, mely az 1950-es kiadásból érthető okokból kimaradt; az 1959-es *Véres augusztus* szerkesztője pedig, sajnos, nem ismerte a mű eredeti kiadását és így mi mutathatjuk be – 1924 óta első ízben: „De nem volna szabad elfelejtenie Jászinak, hogy a személyes érintkezés akár a harmadik Internacionálnak is megadja az örökösödési jogot, mert Kun Béla, aki a Jászi-érának Magyarországon véget vetett, Ady Endrét mondhatja nevelőjéül s annyira Adyn nevelkedett, hogy Adyt még Jászinál és Kunfinál is jobban tudja kívülről. De ha Kun Béla Ady-rajongó is, ha a legnagyobb szeretettel emlékszik is egykori nevelőjére, aligha jut eszébe Adyt a márciusi forradalom számára kisajátítani (noha erre *volna alap*). Jászinak eszébe jut ennek a megfordítottja, amire alap sincsen s mert ő POSSZIBILISNEK tartja még az októberi forradalmat, s mert e POSSZIBILITÁS csak a márciusi forradalom megtagadásán át jöhet létre (az utóállamok reakciós demokráciái füttyölnek a keleti Svájcra, izélnek a Dunamedencébe [sic!]) és a Jászi egész egyéb propagandájára, de az antibolseviksága nagyszerű falat számukra) ezért Jászi Adyt is beveszi az ő védelmezett POSSZIBILITÁSA hajójába s Adyval is kitagadtatja a márciusi forradalmat.”⁵

Idézhetnénk hosszasan Jászi cikkét és Gábor szellemes és izgalmas pamfletjét, de már csak két mozzanatra térünk ki. Gábor Andor éles szemmel rábukkan, hogy Jászi Oszkárnál „egyszerre áttörik a méltatás mondatait a nem méltatás mondatai”, és – bár nevét le nem írja – valójában Gábor Andort méltatja nem méltatásra.⁶

² L. a 76. számú jegyzetet.

³ GÁBOR Andor, *És itt jön*. . . 124–125. (N. b. Gábor Andor először 1923. február 24-én nevezte Jászi Oszkárt *kőfejtőnek*, az Új Előrében között Hamar egy kis egység! című cikksorozata 3. részében.)

⁴ I. m. 127.

⁵ I. m. 134–135.

⁶ I. m. 138.

„A valódi költői génusz – írja Jászi Oszkár – mindig prófétikus, a jövőbe látó: a még meg nem született dolgok melengetője és életrehozója ő. Mégpedig *nem rímbe szedett politikai programokkal, vagy a közéleti aréna közhelyeinek irodalmi kendőzésével*, hanem a népies energiák valóban intuitív megérzésével s az alkotási lendület anticipálásával. *Ady sosem adott verses politikai programot, nem állott be sose egyetlen osztály, párt vagy doktrina ritmusba faragójának*, hanem a magyar nép lelkében kavargó, félig öntudatlan energiáknak adott új, akciókat nemző szimbólumokat.”⁸⁷ [Gábor Andor kiemelése.]

„Kiki láthatja – mondja Gábor Andor –, hogy igenis rólam van szó. Csak rólam lehet azt mondani (persze: csak egy Jászinak lehet) hogy politikai programokat szedek rímbe és a közéleti aréna közhelyeit kendőzöm irodalmilag. Hiszen csak én hirdetem magam egy párthoz tartozónak és pedig pont a kommunista párthoz tartozónak. Biztos vagyok benne, hogy Jászi nem látna engem egy doktrina ritmusbafaragójának, ha költészetem így zengedezne:

Barátom! hajts fel egy pohárka kümlit,
S ne lesd tovább az osztályharc simlit!
Ne emlegesd már Marxot balga módra,
De Kelet Svájcát írd a lobogódra!
Ne nézd Moszkvát, csak úgy ne, mint Velencét,
De egyesítsd a dunai medencét!
Ne sírjad e világnak gyatra gyászit,
De lássad elkövetkezőnek Jászit!
Ne ostromold e föld kortársi rendét,
De vedd vezérül Lindert és a Szendét!
Ne hajts a jajra és ne hajts a fájra,
Ellenben esküdj Károlyi Mihályra!
S Polányival egészsítsd ezt a sor ki:
Meglátod, ettől[!] meg fog bukni Horthy!

De félre a tréfát. Én nem kívánhatom Jászitól, hogy amikor én kommunista költőnek megyek (most a szándékot nézem és nem az eredményt) akkor, és *csak* akkor vagyok » a még meg nem született dolgok melengetője és életrehozója.« Hogy mikor a proletár-uralom heroldja akarok lenni, akkor vagyok a népies energiák valóban intuitív megérzője s amikor a proletárdiktatúra mellett kitarok, dacára az átmeneti idők átmeneti vereségeinek, kényszerű visszavonulásainak, és látszólagos gazdasági kudarcának, amely a rövidléleketűeket már mind visszadobta a »hát-akkor-nem lehet, -csináljunk-valami-mást« táborába: *akkor* anticipálok az alkotási lendületet. Igenis csak a kommunista-nál intuitív megérzés, lendületes anticipáció az, ami Jászinál vakság és köfejtőség.”⁸⁸

E tanulmányrész elején idéztük Ady Endre gyönyörű verses méltatását: „Jászi Oszkár már évek hosszátán / Külömb, mint sem kezem saruját oldja. . .” Gábor Andor minden bizonnyal „könyv nélkül” tudta Ady Endrét – mint, tanulmánya szerint Jászi, Kunfi és Kun Béla –, erre utal a következő megjegyzés: „Jusson eszébe Jászinak, hogy Magyarországon nemcsak lehetséges, hanem szinte szükségszerű volt, hogy a minden ízében marxista Szabó Ervin távoltartsa magát a marxí programú párttól és olyan emberekkel érintkezzék a legmelegebben (köztük Jászival is), akiknek Szabó Ervin eszmemenetéhez és célkitűzéséhez annyi közük volt, mint nekem van Apponyi Alberthez. Nem a levegőből beszélek. Az emigrációban volt alkalmam megismerkedni Szabó Ervin baráti körének amaz egyéneivel, akiből nem lett kommunista, és személyes szomorú tapasztalásból állapítom meg, hogy *nincs köztük egyetlenegy is, aki érdemes lenne a Mester sarujának megoldására.*”⁸⁹ [Kiemelés: T. J.]

⁸⁷I. m. 141–142.

⁸⁸I. m. 142–144.

⁸⁹I. m. 150–151.

Gábor Andor magát Jászi Oszkárt is ezek közé sorolja, mert a Szabó Ervin könyvét kiadó ellenfele annyit sem vett át egykori Mesterétől, „... hogy tudta volna, milyen ostoba nyelvtölgötetés az, amit a marxista Szabó Ervin hátrahagyott könyvének előszavában, ő, mint antimarxista, a marxizmus materialista volta ellen végez.”⁹⁰

Gábor Andor tehát, ha szó szerint nem is, implicite „átírja” Ady Endre idézett költeményét: a mai – 1923-as – Jászi Oszkár már nem méltó sem a forradalmár költő, sem a vele majdnem egyidőben elhunyt marxista teoretikus „sarujának megoldására”...

d) „Az utolsó szusz”

„Jászi Oszkár ma már ritkábban ír, mint egy évvel vagy másfél évvel ezelőtt. Ha csak egy picurka nagyztási mániában szenvednék, akkor azt hinném, hogy azért ír ritkábban, mert az írásait túlságosan ellenőrzésem alá helyeztem s az ő számára nemkívánatos gyakorsággal cenzúrázom” – írja Gábor Andor 1923. augusztus 1-én a már említett *Jászi Oszkár tréfáiból* című cikksorozata bevezetőjében.⁹¹ Jászi Oszkár néhány hónappal korábban a következő szomorú (!) hírt közölte Károlyi Mihállal: „*Sajnos egy újabb áldozatot kellett hoznom* s személyesen jegyezni kell a lapot, mivel máskülönben intrikáktól kellett tartani az utódállamokkal szemben.”⁹² [Kiemelés: T. J.] Jászi Oszkár meghozta ezt az „áldozatot” és 1923. február 1-től ő lett a – halódó – Bécsi Magyar Ujság főszerkesztője. Március 23-án örömmel jelenthette Károlyi Mihálynak, hogy a lap céljaira 300 000 koronát kapott Beneš csehszlovák külügyminisztertől – átvételi elismervény nélkül.⁹³ Tervezték a *Jövő* és a Bécsi Magyar Ujság fúzióját is,⁹⁴ de erre Garamiék nem voltak hajlandók s mivel anyagi forrásaik kimerültek, 1923. május 2-án Jászi Oszkár már így informálhatta Károlyi Mihályt: „Ma megszűnt a *Jövő*. [A *Jövő* utolsó száma 1923. május 1-én jelent meg – T. J.] Lehet, hogy sikerül átvenni az ő nyomdai szerződését, ami havi 30–40 millió megtakarítást jelentene. Ettől eltekintve, a mi lapunk jelentősége a *Jövő* megszűnése folytán rendkívül megnövekedik.”⁹⁵ Valóban, több mint fél évig, 1923 decemberének közepéig még megjelent a Bécsi Magyar Ujság – az emigráció immár egyetlen napilapja.

Az újdonsült főszerkesztő, Jászi Oszkár azonban ekkor már javában készült amerikai útjára. 1921 tavaszán, a tervezett amerikai út meghiúsulása után azonnal kijelentette: „Változatlanul hiszem, hogy *Amerika volna az archimedesi pont* s még teszek egy utolsó kísérletet ebben az irányban.”⁹⁶ [Kiemelés: T. J.] Ez a kísérlet, mint már említettük, először Hock Jánosnak sikerült. Alig utazott el

⁹⁰I. m. 151–152.

⁹¹A Gábor–Jászi vita valamennyi írását terjedelmi okokból nincs módunk bemutatni, a nem idézett cikkek bibliográfiáját azonban közöljük.

a) GÁBOR Andor, *Október*. UE 1922. júl. 2; *A jászberényi kürt*. UE 1922. szept. 16; *Mi a rettenetes?* UE 1922. nov. 10; *A vörös ördög*. UE 1922. dec. 11; „*Útban az igazság*.” UE 1923. jan. 25; *Hát mégis osztályharc?* M. 1923. febr. r. (In, BOTKA Ferenc, i. m. 245–247.); *János bá' megbocsát*. UE 1923. ápr. 12; *Dr. Száztóli Újraegyszer*. M 1923. máj. 13. és UE 1923. máj. 20; *Adhat-e földet Károlyi?* UE 1923. máj. 27–jún. 3.) L. még: *Bécsi levelek*, 353–391; *Véres augusztus*, 259–280.; *Kölcson nincs*. M 1923. jún. 10. (In, BOTKA Ferenc, i. m. 247–248.)

b) JÁSZI Oszkár, *Politikai barátainkhoz és bajtársainkhoz*. [Kiáltvány Károlyi Mihály, Hock János, Jászi Oszkár, Linder Béla és Szende Pál aláírásával] BMU 1922. jún. 4; *Liberalizmus és szocializmus*. BMU 1922. jún. 16; *Üdvözlét Kéri Pálnak!* BMU 1922. júl. 1; *Parasztok és szocialisták*. BMU 1922. júl. 2; *Egy lépés előre*. BMU 1922. júl. 20; *A „liberális bolsevizmus”* BMU 1922. aug. 13; – – hozzászólása NÉMETH Andor, *Bolsevik-esztétika?* c. írásához. BMU 1922. okt. 11.

⁹²*Jászi Oszkár–Károlyi Mihálynak*. Bécs, 1923. febr. 3. PI 704. f. 58. öe. 31.

⁹³Uo. 83–84.

⁹⁴1923. január 1-én Jászi Oszkár erről tárgyalt Hatvany Lajossal, majd másnap Garami Ernővel és Lovászy Mártonnal. L. a 23. számú jegyzetet.

⁹⁵PI 704. f. 58. öe. 123–125.

⁹⁶*Jászi Oszkár–Károlyi Mihálynak*. Bécs, 1921. márc. 19. PI 704. f.

Hock, 1922. szeptember 23-án, Jászi máris feljegyezte naplójába: „*Szeretnék Amerikába menekülni a kínos, keserves, áldatlan herce-hurca elől.*”⁹⁷ [Kiemelés: T. J.] Egyelőre várnia kellett a Hock által megígért hajójegyre. Károlyi Mihály ezer dollárral akart hozzájárulni tervezett útjához, de ennek az összegnek szerényen csak a felét fogadta el.⁹⁸

Amíg Jászi Oszkár – Károlyi Mihály támogatásával – amerikai útjára készült, maga Károlyi Mihály végleg elhagyta az utódállamok területét és 1923. július 3-án Angliába költözött.⁹⁹ Két nappal e dátum után Jászi Oszkár – naplója szerint – azon aggódott, hogy távolléte alatt mi lesz a Bécsi Magyar Ujsággal, melynek adminisztrációját ekkor már Böhm Vilmos végezte. (Jászi amerikai útja alatt gyakorlatilag Böhm Vilmos és Rónai Zoltán szerkesztette a lapot!) „Hogy utazzak el így?” – töpreng a reménytelen helyzeten. A lap a csőd szélén áll. . . „S vége az emigrációs politikának. . .”¹⁰⁰

Hock Jánossal, aki visszatért az Egyesült Államokból, Jászi Oszkár július 11-én találkozott Bécsben. Hock útjának egyik eredménye az volt, hogy megnyerte az októbrizmus eszméinek a chicagói *Magyar Tribune* című hetilapot.¹⁰¹ A *Magyar Tribune* 1923. augusztus 17-i száma már arról tudósíthatott, hogy a *Chicagói Magyar Köztársasági Párt* megkezdte a munkát, szeptember 14-én pedig az első oldalán közölte, hogy *Károlyi Mihály vezértársa New Yorkba érkezett.*¹⁰² A híradás érdekessége, hogy Jászit agyba-főbe dicséri: „. . . a legképzettebbek magyar elmék közül való hatalmas koponya, lenyűgöző készültsgű ember, kimerék nevét csak a Horthy-uralom komitácisjai szokták sziszegő dühvel emlegetni. Külföldön elismeréssel és őszinte megbecsüléssel szólnak róla.”

Egészen más hangvételű tudósítást olvashatunk a New York-i Új Előre 1923. szeptember 21-i számában – Gábor Andor tollából. „A professor úr kint van Amerikában – írja Gábor Andor – és hogy ebből az utazásból néma tanulmányút vagy hangos propaganda-körút lesz-e, az tisztára az amerikai magyar dolgozók viselkedésétől függ.”¹⁰³ [Kiemelés: T. J.]

Jászi Oszkár is nyilatkozott. Első benyomásairól már szeptember 27-én levélben informálta Károlyi Mihályt: „. . . a New York-i milió a legkedvezőtlenebb – már a magyar kolónia szempontjából. Itt a vezetők mind ügyes zsidók: vagy Horthy-geseftet vagy moszkvai geseftet csinálnak. E két malomkő között felőröldik Október.”¹⁰⁴ Következő, a New York Times-ből átvett nyilatkozatát a Bécsi Magyar Ujság 1923. szeptember 23-i számában olvashatjuk. Jászi itt az amerikai olvasók számára is elmondja, hogy a közép-európai országok számára szerinte legjobb megoldásként kínálkozik „. . . a demokrácia és a konföderációs politika útja.” Ezután rátér a forradalmak történetének ismertetésére, majd – önmagához híven – New Yorkban is kijelenti: „A lehetetlen és erkölcselen kommunista kaland után a bolsevizmusnak egy másik válfaja következett, az úgynevezett *fehérterror.* . . .”¹⁰⁵ Így azon se kell

⁹⁷ L. a 23. számú jegyzetet.

⁹⁸ L. a 93. számú jegyzetet.

⁹⁹ HAJDU Tibor, i. m. 383.

¹⁰⁰ L. a 23. számú jegyzetet.

¹⁰¹ 1921. március 18-án *A bujdosó Károlyi* c. vezércikkben még arról írt a Benedek Márton által szerkesztett *Magyar Tribune* (Chicago), [A továbbiakban: MT] hogy „Károlyi szellemileg törpe” (!), de 1923. január 12-én, nyilván Hock János toborzóútja hatására már Gróf KÁROLYI Mihály, *Magyarország és a jótételek kérdése* c. írását közölte vezércikként; átvéve a Manchester Guardian-ból. Ettől kezdve a lap nyíltan az októbrizmus szócsöve lett. (1923. április 20-án két cikket is közölt HOCK Jánostól, *Mozgalmak és a sajtó* (1.1.); *Amerikai tapasztalataim* (2.1.))

¹⁰² Jászi Oszkár, naplója szerint 1923. szeptember 1-én érkezett New Yorkba. Szeptember 3-tól 1924. június 24-ig naplóját is angolul írta, bizonyára nyelvgyakorlás céljából. L. a 23. számú jegyzetet.

¹⁰³ GÁBOR Andor, *Jászi Oszkár Amerikában*. UE 1923. szept. 21.

¹⁰⁴ PI 704. f. 58. óe. N. b. Jászi Oszkár szinte szó szerint ugyanezt írta a BMU 1923. október 6-i számában közölt névtelen tudósításában (Drózdy Győző amerikai propagandaútjáról). Vö. GÁBOR Andor, *Jászi, mint riporter*. UE 1923. okt. 22.; Bécsi levelek, 399–403.; Véres augusztus, 289–293.

¹⁰⁵ „Jászi segíteni akar Magyarországnak népén”. Nyilatkozik a New York Timesnek. BMU 1923. szept. 29.

csodálkozunk, hogy előadó körútja során, Washingtonba érkezve, *Vörös és fehér bolsevizmus* címen tartott előadást a College Women Club-ban.¹⁰⁶

Úgy véljük, eltekinthetünk Jászi Oszkár előadó körútjának részletes ismertetésétől, hisz Jászi mindenütt a demokráciát és a dunai népek konföderációját hirdette – időnként a régi Magyarország egykori nemzetiségeiből toborzott – hallgatósága előtt – a vörös és fehérterror ellenszerül. Egy előadást említünk csupán. 1923. szeptember 27-én a New York-i „... mérnök egyetben tartott nagy előadásom alkalmával – írja Károlyi Mihálynak – a vitában egy bolsi vezér szót kért s a legnagyobb tisztelet, elismerés, sőt hála hangján beszélt rólam.”¹⁰⁷ A vitáról a Bécsi Magyar Ujság „alkalmi tudósítója” is megemlékezett. A felszólaló kommunista szerkesztő „... meghajtva a tudományos és erkölcsi elismerés zászlaját az előadó előtt, Jászit, mint naív álmodozót igyekezett feltüntetni, aki nem veszi észre a szervezetség és a fegyveres erő szerepét. Jászi részletesen válaszolt. Csodálkozásának adott kifejezést a kommunista szerkesztő elismerése felett. – Ha csakugyan ilyen jó véleményük van rólam – úgymond – akkor miért piszkolnak mindennap az *Új Előrében* s miért adják ki Gábor Andor együgyűségeit?”¹⁰⁸ A vita során – tudósítja Jászi Károlyit – abban is megállapodtak, hogy „egy nyilvános felolvasó, illetve vitautés” keretében Jászi Oszkár találkozni fog az amerikai magyar munkásokkal.¹⁰⁹ Október 22-én azonban már azt is megírja, hogy a meghívást nem fogadta el, „... mert a fehérek ellenem fordíthatnák, de találok mégis módot, hogy egy nagy munkás auditórium előtt beszélhessek.”¹¹⁰ (Tudomásunk szerint Jászi Oszkár erre mégsem talált „módot”...)

Ekkorra már Az Ember szerkesztője, Göndör Ferenc is jónak látta, hogy ismét szóvá tegye „Gábor Andor együgyűségeit”. *Jászi Oszkár és Gábor Andor* című anonim, de stílusjegyek alapján azonosítható cikkében a jól ismert rágalmatok zúditja Gábor Andorra.¹¹¹

Gábor Andor – a Jászi Oszkárral szemben alkalmazott vitamódszeréhez híven – a teljes cikket közölte az *Új Előrében*, a maga ezúttal csak néhány soros kommentárjával. A cikkből kiderül, írja, „... hogy én egy goromba disznó vagyok, ellenben ellenfeleim udvarias ajropéerek [sic!], akik nyugodt és tárgyilagos érvekkel lépnek fel az én disznó-betyár aljasságaim ellen.” Azt azonban mégis furcsának találja, hogy szerintük éppen ő akadályozza meg a fehérterror elleni küzdelmet, „... és a különböző magyar követségek valóságos örömét képezem.” Vajon miért hallgatnak az utódállamok és Amerika magyar munkásai mégis Gábor Andorra? „Hogy’ van ez, kérem? – ugatom én csendesen.”¹¹²

Itt jegyezzük meg, hogy 1923 őszén Gábor Andor írásai ismét megszorodtak a Kassai Munkásban; maga a Göndörnek szóló válasz is itt jelent meg először. Ennek oka a szerző személyes jelenléte; Gábor Andor ugyanis, Jászihoz hasonlóan, maga is előadó (felolvasó) körúton volt Csehszlovákia magyarok lakta vidékein – bár sokkal rövidebb ideig, mint októberista ellenfele Amerikában. A Munkás október 28-i száma közölte – tervezett – felolvasóestjei színhelyét; e szerint november 3-tól november 7-ig Pozsonyban, Kassán, Eperjesen, Ungváron, Beregszászon és Munkácson fog szerepelni: versei, tanulmányai és színdarabrészelei felolvasásával. Ugyanitt – a Munkásban – október 31-én a tervezett műsort is közlik a *Gábor Andor előadaskörútja* című hírben. Így Kassán, „a november 7-i orosz forradalmi emlékűnnepe keretében” került volna sor *A köfej és a lángész. Irodalmi tanulmány Ady Endréről* felolvasására. A Munkásból nem derül ki egyértelműen, hogy a Jászi-ellenes hosszú írást valóban felolvasta-e a szerző november 4-én – ekkor volt az emlékűnnepe –; a lap november 7-i száma arról tudósít, hogy Gábor Andor telt ház előtt elszavalta *Fohász erőért* című költeményét, majd felolvasta *Egerszeg* című színműve 2. felvónását. A műsor 2. részében „változatos pillanatsfelvételek

¹⁰⁶ *Jászi Oszkár előadásai Washingtonban*. BMU 1923. nov. 25.

¹⁰⁷ *Jászi Oszkár–Károlyi Mihálynak*. New York, 1923. okt. 11. PI 704. f. 58. őe.

¹⁰⁸ M. L., *Jászi Oszkár előadása New York magyar intellektueljei előtt*. BMU 1923. okt. 25.

¹⁰⁹ L. a 107. számú jegyzet.

¹¹⁰ *Jászi Oszkár–Károlyi Mihálynak*. New York, 1923. okt. 22. PI 704. f. 58. őe. Vö. Jászi nem mer az amerikai öntudatos munkások elé állni. UE 1923. okt. 23.

¹¹¹ E 1923. okt. 31.

¹¹² GÁBOR ANDOR, *Egy kis csemege*. M 1923. nov. 7; UE 1923. nov. 15.

szerepeltek a mai társadalmi rend valamelyik részletéről”, majd befejezésül újabb versek. Gábor Andor Vidor Ferikének írt leveleiben arról is beszámol, hogy sikere valóban nagy volt, hívei kisebb falvakba is „elhurcolták”; több helyen a közönség összetétele miatt németül adta elő írásait és rögtönzéseit, de ez is kitűnően sikerült.¹¹³

A fáradhatatlan írónak arra is jutott ideje, hogy Szlovenszkóból is megküldje Jászi-ellenes cikkeit a New York-i Új Előrének.¹¹⁴

1923. október 15-én Göndör Ferenc, jól ismert bécsi lapjában, Az Emberben felhívást tett közzé: *Meg kell menteni a „Bécsi Magyar Ujság”-ot!* Ismerve Göndör korábbi akcióit, felhívása, mentési akciója voltaképpen hatalmas fellélegzés volt: közeleg az idő, amikor átveheti a napilap olvasóit. . . Már nem kellett sokáig várnia. December 16-án jelent meg a Bécsi Magyar Ujság utolsó száma, december 24-én pedig Göndör Ferenc már azt írhatta, hogy „Mély megilletődéssel, szívbeli fájdalommal teljesítem a legszomorúbb kötelességet, a Bécsi Magyar Ujság elparentálását.”¹¹⁵ Fájdalmán azonban még lapja ugyanazon számában erőt vett és a 16. oldalon bejelentette, hogy a következő héttől Az Ember ismét hetilapként, nagyalakú újságformában jelenik meg minden szombaton s ha szükséges, hetente többször is!

A Bécsi Magyar Ujság nekrológját Gábor Andor is megírta *Az utolsó szusz* címen az Új Előrében.

„Elszomorodott szívvel kell jelentenem – kezdi „búcsúztatóját” –, hogy a magyar emigráció egyetlen napilapja, a Bécsi Magyar Ujság, hosszas szenvedés után, 1923. decemberében, életének ötödik évében kimúlt. A tehetetlenek és tehetségtelenek ama tábora, amely Jászi Oszkár vezérlete alatt Károlyi neve mögé bújva az októberi forradalmat »írta zászlójára«, több mint két esztendeig dolgozott a lap tönkretételén, ami – végre – sikerült is nekik. [. . .] Hát most készek már egészen: itt a csend, a nagy csend, a halálos csend az ő részükről, amit nem fog már megtörni az, hogy Jászi makog még egy-párat angolul az amerikai mérnökök klubjában, vagy a vénkisasszonyok egyesületében. Én pedig fűtyörészek.”¹¹⁶

A Bécsi Magyar Ujság megszűnését, melyről már hetekkel korábban értesült, maga Károlyi Mihály is tragédiának tartotta. „Hogy ez mit jelent nekem – írta Jászi Oszkárnak – azt nem szükséges magyaráznom, mert tudom, hogy te ha lehet még jobban ragaszkodtál a *laphoz*, mindenesetre sokkal többet tettél érte, mint én.” Károlyi ezután helyzetelemzést ad: „ . . . azt hiszem, hogy az emigráció [az októbrista emigráció! – T. J.], mint olyan, szintén megszűnt létezni. Egynéhányan ezután is fogunk működni, de csak mint egyes egyének és nem mint egy politikai csoport.”¹¹⁷

Az októbrista emigráció, Károlyi Mihály találó jellemzése szerint, – „mint egy politikai csoport” – valóban megszűnt a Bécsi Magyar Ujság kényszerű kimúlásával. Jászi Oszkár ugyan tovább folytatta előadó körútját, időnként megvetőleg nyilatkozott az előadásait megzavaró kommunistákról, „akiknek szellemi vezére egy egykori kapitalista-bérenc zsrnaliszta”;¹¹⁸ Gábor Andor is még sokszor visszatért „egy oly témára, amit körülbelül számtalanszor intéztem el: az októbrizmus amerikai zászlóbotá-

¹¹³ Gábor Andor–Vidor Ferikének. Kassa, 1923. nov. 13. PIM V. 3646/13.

¹¹⁴ GÁBOR Andor, *Üdvözet [.] testvérek!* UE 1923. okt. 28; *Dr. Izigvérig*. UE 1923. nov. 16. 18. (l. még a 22. számú jegyzetet is.)

¹¹⁵ GÖNDÖR Ferenc, *Bécsi Magyar Ujság*. E 1923. dec. 24. 10–12.

¹¹⁶ GÁBOR Andor, *Az utolsó szusz*. UE 1924. jan. 15–jan. 18.

¹¹⁷ Károlyi Mihály–Jászi Oszkárnak. London, 1923. nov. 17. Columbia University, Butler Library, Jászi-Papers.

¹¹⁸ JÁSZI Oszkár, *Munkások és bolsevisták*. E 1924. márc. 30. A szerző hasonló vonatkozású cikkei, megjelenésük sorrendjében: *Sztambulijszki és „parasztbolsevizmusa”*. BMU 1923. jún. 17; *Mussoliniék szovjet-terve*. MT 1923. júl. 6; *Az új világháború előkészítése és ellenszerei*. BMU 1923. júl. 22. L. még: MT 1923. okt. 11; *Jászi Oszkár levele „Az Ember”-hez*. E 1924. ápr. 20. 3; *Jászi Oszkár nyilatkozik külföldi útjáról*. E 1924. jún. 29; L. még: 1918 októberének diadala [szerkesztőségi cikk] MT 1924. febr. 1.

sára”¹¹⁹ s az Új Előre amerikai munkatársai is ezt tették,¹²⁰ de a vita valóságos tét hiányában utóvérdharccá, kölcsönös nyelvöltögetéssé laposodott.

Gábor Andor a Bécsi Magyar Ujság megszűnése előtti napokban azt tervezte, hogy hamarosan egy kis könyvecskében fogja leleplezni, „... azt a végtelen bárgyúságot, amit Jásziék az egyetlen emigrációs napilap körül kifejtettek.”¹²¹ A könyvecskét tudomásunk szerint nem írta meg, ellenben 1924 januárjában Bécsben az AMA Verlag kiadta *És itt jön Jászi Oszkár, aki megeszi Marxot és Lenint* című könyvét.¹²² Erről először a Munkás című kassai kommunista napilap 1923. december 25-i száma adott hírt, „sajtó alatt” megjegyzéssel. A Munkás 1924. február 27-én már megjelent újdonságként hirdette Gábor Andor könyvét (ára 5 korona).¹²³ A New York-i Új Előre első híradása a könyvről 1924 június 14-i számában olvasható (ára 25 cent). A könyv valójában 1924 januárjának a közepén jelenhetett meg, mert Az Ember recenzense, *Németh Andor* már 1924. január 27-én ismertette és bírálta.¹²⁴

Az *Egy kis gödít, egy kis gödít. És itt jön Jászi [sic!], aki megeszi Marxot és Lenint* című bírálat szellemességében vetekszik a bírált könyvvel, ám – Göndör Ferenc lapjában jelent meg! – alaposan eltér a Gábor Andortól.

Németh Andor idézi a zsidók húsvéti legendáját a gödölyéről, melyet apám vett a baromvásáron, melyet agyonütött a bunkósbot, a botot elhamvasztotta a tűz stb., stb.¹²⁵ A kritika módszerét híven bemutatja a következő szemelvény: „A nóta ugyanaz. És itt jön Jászi, aki megeszi Marxot és Lenint. És jön Gábor Andor, aki felfalja Jászit. És jövök én és megeszem Gábort, egy gödít, egy gödít, akit a baromvásáron vett az édesapja. Én pedig – mondjuk ökor vagyok, hogy Gábor Andor legújabb elmeművével foglalkozom – várom a halál angyalát, hogy velem is végezzen, aki belesodródott az örök körforgásba.”

Németh Andor valóban „megesi” Gábor Andort, felelevenítve Göndör Ferenc rágalmait a Bécsi Magyar Ujság és a Proletár egykori főmunkatársáról. Hogy a kritikát szelleméhez híven ismertessük: Göndör rágalmaira még rá is tesz néhány lapáttal. . . Abban sincs köszönet, amikor „megvédi” Gábort, a kabaréköltőt, szembeállítva a kommunista publicistával: „Az első Gábort a második Gábor mellé állítva: Góliát és Dávid.”

Itt jegyezzük meg, hogy a bírált könyvről néhány évtizeddel később alaposan megváltozott Németh Andor véleménye. Hagyatékában fennmaradt egy valószínűleg 1948-ban írt lektori jelentése, melyben *Gábor Andor politikai tanulmányai*, köztük a Jászi Oszkár ellen írt könyvecske újbóli kiadását

¹¹⁹ GÁBOR Andor, *Kossuth és Jászi*. UE 1924. ápr. 22. [Ez a cikksorozat 1924. május 18-ig tartott.] A szerző hasonló vonatkozású cikkei, megjelenésük sorrendjében: *A törvény*. UE 1923. szept. 18.; *Horthy vagy Trocki* [?] UE 1923. dec. 29.; *Október is sok*. UE 1924. febr. 2.; *Kisugárzó erő* M 1924. szept. 21.; *Jászi Pesten*. Párizsi Magyar Munkás 1925. jan. 17. In, *Véres augusztus*, 294–296.

¹²⁰ Az Új Előre további Jászi-ellenes cikkei, megjelenésük sorrendjében: KÉKEDI Sándor, *Jászi Oszkár – „erkölcsi alapon”*. 1923. jún. 17.; – –: *Kunfiék, Jásziék – megmentik a demokráciát*. 1923. okt. 15–18.; BALOGH László, *Üzenet Gábor Andornak Washingtonból*. 1923. nov. 17.; PAÁL Máté, *Az októbrista likvidátorok. Mit akarnak Jásziék Amerikában?* 1924. jan. 31.; TUDÓSÍTÓ, *Jászi leleplezte magát, Hock „tisztelendő” meg ölni akart*. 1924. márc. 10.; SOKRATES [?], *Válasz Jászi Oszkárnak*. 1924. ápr. 15.

¹²¹ GÁBOR Andor, *Dr. Izigvérig*. UE 1923. nov. 18. L. még: a 22. számú jegyzetet.

¹²² A piros címlapú 160 lapos könyvecske mérete: 11 × 7 cm. A bécsi Elbemühl nyomdában készült. Az AMA Verlag feltehetőleg a kommunista párt kiadója volt; ugyanígy jelent meg LUKÁCS György, *Lenin* (Tanulmány Lenin gondolatainak összefüggéséről) c. 192 lapos – hasonló méretű és címlapú – könyve 1924-ben, Gábor Andor fordításában. Ugyanilyen méretű és címlapú GÁBOR Andor, *Horthys lager. Drei Bilder aus dem ungarischen Leben und vom ungarischen Tod* c. 160 lapos könyve, melyet a Malik Verlag adott ki, ugyancsak 1924-ben.

¹²³ Vö. BOTKA Ferenc, i. m. 567. N. b. Gábor Andor 1924. június 21-i levelében az ekkor már Párizsban élő Bölöni Györgyöt is felkérte Jászi-könyve terjesztésére. PIM V. 4132/138/1.

¹²⁴ L. az 1. számú jegyzetet.

¹²⁵ A legenda művészi feldolgozását l. VAS István, *Egy régi dal visszhangja*. In, Vas István *Összegyűjtött versei*. Bp. 1963. 665–670.

javasolja. Hosszasan idézi Gábor Andor – általunk is bemutatott – briliáns elemzését a „polgári radikális”-ról, a következő megjegyzéssel: „Azért idéztünk ilyen sokat, hogy megmutassuk, milyen helytállóak Gábor Andor elemzései, mennyire érvényesek ma is. [. . .] Írásai a magyar pamfletirodalom remekművei. Múlhatatlanul szükség van közreboctásukra.”¹²⁶

(Komentárunk: és itt jön Németh Andor, aki megeszi Németh Andort, avagy változnak az idők és mi is velük változunk. . .)

4. Hazajöhet-e Jászi Oszkár?

Jászi Oszkár, amerikai tanulmány- és felolvasó körútja végeztével 1924. május 27-én Bécsbe érkezett.¹²⁷ Bécsben az októberista emigrációt a bomlás állapotában találta, ezért július 14-én már így panaszkodott Károlyi Mihálynak: „Ez az élet itt számomra csaknem kibírhatatlan. Szellemi és lelki elzúllásra vezet. Érzem, hogy tenni kellene valamit e morbid hangulat ellen, de a melankólia annyira rámfekszik, hogy órákon át heverek fáradt reménytelenségben. *Amerika látszik ma az egyedüli kiútnak. Egy csendes professzúra koncentrált munkában.*”¹²⁸ [Kiemelés: T. J.] Jászi Oszkár levelének kiemelt sorai egybecsengenek Gábor Andor Jászi-könyve utóiratának jóslatával: „. . . az amerikai kaland az utolsó etappja lesz Jászi politikai életének. Utána *csend lesz*: valami *professzúra* valami isten háta mögötti egyetemen.”¹²⁹ [Kiemelés: T. J.]

Így történt. 1925. augusztus 14-én Körtvélyesről már arról értesítette Károlyit, hogy hajója augusztus 27-én indul Brémából,¹³⁰ október 14-én pedig – immár az Egyesült Államokból – amerikai címet is megadta: Oberlin College, Oberlin, Ohio, USA.¹³¹

1924. augusztus 17-én – naplója szerint – egy másik megoldás lehetősége is foglalkoztatta: „Eszembe jutott: hátha hazamennék s bíróság elé állanék? Ez felrázhatná az országot s egy jó finálé volna októberhez. Szenvedéses utolsó felvonás, de logikus vég. Amerika új élet volna. De vajon van-e még elég erőm egy új élet kezdéséhez?”¹³²

Jászi Oszkárnak „volt ereje” az új élet kezdéséhez és az oberlini egyetem professzoraként működött. A felszabadulás után – amerikai állampolgárként – 1947 őszén rövid időre hazalátogatott, de hamarosan visszatért Oberlinbe, ahol nyugdíjba vonulása után is élt, 1957. február 23-án bekövetkezett haláláig.

Befejezésül idézzük Gábor Andor egyik 1922-es, eddig még nem említett cikkének néhány sorát: „Ha egy polgári radikális nem tud különbséget tenni Marx és Kautsky közt, kollektivista-kommunizmus és oppurtunista patriotizmus között, akkor mért tudjanak különbséget tenni odahaza egy moszkvai leninista és egy bécsi polgári s radikalista között? Na, nem is tesznek! S így a volt forradalmárok hiába húzódtak át az ellenforradalom elméletére, a gyakorlati ellenforradalom, melynek kezében a hatalom oldania és kötnie, továbbra is a forradalom skatulyájában tartja őket. S én kárörömmel konstátálom, hogy ezek is csak akkor mehetnek haza, ha majd a forradalom megint kitör, vagyis, amikor, mint ellenforradalmároknak már megint nem lehet hazamenniük.

Milyen mulatságos a tragédiájuk!”¹³³

¹²⁶ NÉMETH Andor, *Gábor Andor politikai tanulmányai*. PIM G. 89. (A lektori jelentés valószínűleg az 1950-ben kiadott *Bécsi levelek*-hez készült.)

¹²⁷ L. a 23. számú jegyzetet.

¹²⁸ PI 704. f. 58. őe.

¹²⁹ GÁBOR Andor, *És itt jön. . .* 98.

¹³⁰ PI 704. f. 61. őe.

¹³¹ PI 704. f. 59. őe.

¹³² L. a 23. számú jegyzetet.

¹³³ GÁBOR Andor, *Harakiri*. UE 1922. okt. 7.

József Tasi

OCTOBRISME OU BOLCHÉVISME?

(La polémique d'Andor Gábor et d'Oszkár Jászi)

L'étude, comme son titre le désigne aussi, s'occupe de la polémique de publiciste des représentants considérables, d'Oszkár Jászi et d'Andor Gábor, de deux idéologies, du radicalisme bourgeois – qu'on peut nommer, d'après la révolution bourgeoise démocratiques, octobrisme aussi – et du communisme (bolchévisme) entre 1920 et 1924. Elle représente l'attachement d'Andor Gábor, écrivain ayant plus tôt des succès dans le genre léger, aux principes du marxisme (et de sa variante léniniste) qu'il a connus durant la République des Conseils de Hongrie en 1919, et la fidélité – également respectable en son genre – d'Oszkár Jászi à ses vues bourgeoises radicales antérieurement formées. Par la suite, l'étude mentionne souvent le rôle du quotidien le plus important de l'émigration, du Journal Hongrois de Vienne, et parle du changement de sa ligne politique; en outre de la presse communiste de langue hongroise de Vienne, de Roumanie, de Tchécoslovaquie et d'Amérique. L'étude donne une analyse détaillée du livre d'Andor Gábor, paru en 1924, intitulé *És itt jön Jászi Oszkár, aki megeszi Marxt és Lenint* (Et voici Oszkár Jászi qui mange Marx et Lénine), – et des collisions des adversaires et de leurs partisans. La méthode de discussion d'Andor Gábor est sympathique pour le lecteur d'aujourd'hui aussi: il cita les écrits de son adversaire dans leur totalité, et il prouve, par une analyse spirituelle, parfois ironique, passant de phrase en phrase, que le temps est passée sur les vues de Jászi et qu'à l'époque de cas discussions, l'ami et le compagnon de lutte d'autrefois du grand poète hongrois, Endre Ady proclamait déjà des vues et des idées surannées.